4д
38427
БИБЛІОТЕКА ПРОСВѢТНОГО НАРОДНОГО ДОМА
ВО ЛЬВОВѢ

4(c)У(оg) + 4(c)Р(оg)

0·15

IV
Д 6019

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ д 6019

38427

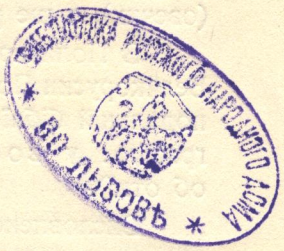

ДЕЯКІ НЕПЕВНІ КРІТЕРІЇ ДЛЯ ДІЯЛЄКТОЛЬОҐІЧНОЇ КЛЯСИФІКАЦІЇ СТАРО-РУСЬКИХ РУКОПИСІВ.

I.

ѡѡвьчии замість овьчии (овечий).

Єсть два памятники, в яких д. Соболевський хотів би вияснити подвійне ѡѡ, як малоруську замінну довготу; та з поміж них написанне ѡѡвьчии (овечий) Галицького Євангелия XIII віку не рефлєктуєть ся в живій малоруській мові звуком і, а ѡ҃ ѡѡц҃а знаходить ся в Поликарповому Євангелию 1307 року, що писав його не Малорусин. Аналїз мови Поликарпового Євангелия показує, що писар був північний Великорусин, тїснїйше Псковић. — Дві букві ѡѡ замість одного ѡ часто стрічають ся й по інакших староруських памятниках; таблиця їх; ся ґрафіка росповсюднена й по старих сербських рукописах; приклади. Вона і взагалї не піддаєть ся малоруському виясненню, а надто се виявляєть ся із Луцького Євангелия XIV віку, де ѡѡ пишеть ся часто (приміром „ѡѡоли“). — Таке ґрафічне подвоєннє букви ѡ є тільки почастний випадок із загальнїйшого й ширшого ґрафічного явища: подвоєння кожної, будь-якої самозвучної букви; серія рукописних прикладів, де у староруських і в старо-словянських писарів подвоєно ще й иньші букви: аа, ии і т. и. Як можна виясняти собі мотиви того написання двох однакових букв замість однієї? — Виходить, що предків малоруського о̂ (-і) треба на письмі шукати по грамотах, а не по церковних памятниках.

В Галицькому Євангелию, що його переписав „прозвутеръ Георьгии“ за часів князя Льва та його сина Юрія, поміж 1266—1301 р., точнїйше ж — або 1282 року [1]), або може 1288-го

---

[1]) Грушевський: „Історія Руси-України“, вид. II, т. 2 (Львів, 1905), стор. 404.

року [1]), один раз замість овьчихъ написано воовьчихъ (овечих), а ще раз — воовьця замість овьця (вівця).

В Поликарповому Євангелії, що його переписав північний Великорусин Поликарп 1307-го року, а тепер воно в Москві в Синодальній бібліотеці, ми два рази зустрічаємо анальогічну ортографію: у вооц҃а (у отця, у вітця) і о вооц҃и (о вітці, об отці).

Висловлено думку (д. Соболевським), що отсї чотири випадки — то мають бути собі малорусизми, бо два о, мовляв, написано тут для зазначення довгого звука о̄ (ô), з якого вийшло пізнїйше і (порівн. „попъ, пôп, пуоп, пуип, піп"): мовляв, написання: воовьчихъ і воовьця зроблено під впливом живої мови переписувача, бо вони мають відповідати малоруським формам: вівчих (?!!) і вівця, а написання: вооц҃а і вооц҃и = вітця, вітці [2]).

Що ся думка (про вплив живої мови на оті чотири написання) не має стійности, видко вже з того, що в слові овьчий у Малорусів нїколи й не було т. зв. замінної довготи (ô), бо фонеми „вівчий" у нас не має: ми знаємо тільки слово „овечий", без і [3]); — отже коли галицький „прозвутеръ Георьгии" написав подвійне о в слові воовьчихъ, то зробив се не під впливом живої мови, а з якоїсь інакшої причини; тим-то і в другій його ортографії: воовьця — ми не можемо шукати слїдів його живої рідної мови, але мусимо оте оо вияснити якось по інакшому. Що ж до Поликарпових вооц҃а і вооц҃и, то жадної-сїнького малорусизму ми не сьміємо в них добачити попросту вже через те, що Поликарп був не Малорусин, але північний Великорусин і переписував з дуже типічними ознаками свого рідного північно-великоруського наріччя, поміж якими надто бє в очи переплутуваннє шиплячих і свистячих звуків: очта 109, очта 83 v., обѣщничи (= обьщници) 97, жрецьскы 74, жрецьски 85, възизаѥть (= въжизаѥть) 68 v., ѡверзешися (= отвержешися) мене трижды 85, ложьѥ (= лозье) 17 об., въжложити 72, съжижю 84 v. і т. и. Хтоб захотїв шукати в Поликарпових написаннях „вооц҃а"

[1]) Срезневський: Свѣдѣнія и замѣтки, т. II, стор. 376.

[2]) Сю думку д. Соболевський вперше висловив у своїх „Очеркахъ изъ исторіи русскаго языка", Київ 1884.

[3]) Знаємо ми в нас ще й фонему „ǒвчий" — в церковно-словянському імю: „Овчая купель".

і „вооци“ неодмінно якихсь діялєктольоґічних виявів, той повинен був би згадати не про малоруське і, а про північно-великоруське ѹо такого типу, як „собуолья“, „спруосъ“ і т. и.[1])

Що Поликарп був північний Великорусин, це здавна зазначив був іще й перший видавець ексцерптів із Поликарпового Євангелия, відомий історик руської мови Ѳ. Буслаєв[2]). Друкуючи ті ексцерпти, Буслаєв, окрім Поликарпового переплутання шиплячих і свистячих звуків, показав і деякі інакші північно-великоруські особливости: „Мѣстный выговоръ сѣвернаго русскаго нарѣчія обозначился въ обоюдномъ переходѣ звуковъ ѹ и в“, каже він[3]), маючи на увазі такі Поликарпові написання, як ѹ водахъ та навчитеся[4]). Зазначує він також північне Поликарпове воскьснетъ: „Это — чисто народная форма вмѣсто древнѣйшей воскрьснеть“[5]); підкреслює Буслаєв також, що в Поликарпа єсть тверде північно-великоруське л в толкы і хѹлно[6]). До цих Буслаєвових уваг додає д. П. Житецький: „По нашему мнѣнію, въ Поликарповомъ спискѣ есть другіе, болѣе рѣшительные слѣды сѣвернаго нарѣчія, напримѣръ, повсюдная замѣна ѣ посредствомъ є“[7]). Що каже д. Житецький, се правда з того погляду, що Поликарп дуже сильно плутає є і ѣ, ба він, нагадаємо, пише букву ѣ навіть замість ь: обѣщьничи (= обьщници), л. 97; тільки ж усяке таке поплутаннє буде вже загально-великоруська особливість, а не спеціяльна північна-великоруська, як виходило б із слів П. Г. Житецького. Од себе я можу докинути, що й північно-великоруських і загально-великоруських ознак єсть у Поликарпа безмірно більше, нїж піднесено в д. Буслаєва і в д. Житецького. Отак, приміром, Поликарп випускав букву ъ на великоруський лад в „зовуща“ тай писав: зоѹща, — як не міг би зробити сього малорусин, але зовсїм так, як вимовляють у пів-

---

[1]) Зазначено й у Колосова в його „Замѣткахъ о языкѣ и народной поэзіи изъ области сѣверно-великорусскаго нарѣчія“; = соболья, спросъ. Відоме явище.

[2]) В „Исторической хрестоматіи церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ“, Москва 1861.

[3]) Историч. хрест., стор. 110.

[4]) Стор. 101, стор. 104.

[5]) Стор. 113.

[6]) Стор. 111, стор. 112.

[7]) Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія — П. Житецкаго Кіевъ 1876, стор. 7.

нічній ба й у середній Великорусї, а по части й у (смоленській) Білорусї [1]); випускав Поликарп букву к і в дїєслові „видѣти“ (порівн. загально звісне великоруське „ишь!“ замість „вишь!“) тай намість „видѣвши“ писав идѣвши [2]). Знов же, в деяких словах він перед початковим о додавав к; вже й починаючи нашу статтю, ми згадали були про Поликарпове воощ҃а (= отьца) та воощ҃и (= отьци), з якими йдуть на параллєлю сучасні великоруські, загально-росповсюджені ба й лїтературно-взаконені: „вотчина“, „вотчимъ“ і діялєктичне великоруське:

---

[1]) Наведу декільки анальоґічних прикладів із других великоруських памятників:

В північно-великоруському Євангелию, що переписано 1357-го року „въ градѣ в Галичѣ (північнім) при кнѧженьи великоѥ кнѧзѧ Ивана Ивановиѣ“ і що переховуєть ся в Московській Синодальній бібліотеці, трапляєть ся: земля Заѹлоня, Заѹлонѣхъ, Ваѹла (= Вавула, Вавила). Див. у Горського і Невоструєва: „Описаніе славянскихъ рукописей Моск. Синод. Библіотеки“ т. I (Москва 1855), ст. 221—223.

Так само зустрічаєть ся Ваѹла в північно-Пареяславському Євангелию 1354 р. (лист 158 v.); в Московському Євангелию 1358 р. єсть окрім Ваѹлы (л. 194) іще й зоѹща (л. 51 v., 56 v.); в Московському Євангелию Спиридона 1393 року є Ваѹла (л. 184 v.). В Паремійнику, мабуть, Московському 1378 року: ко Исау брату, господеви моєму Исау (л. 9). В Євангелию XIV віку Московської Синодальної Бібліотеки Н-р 401: воду жиу (л. 18). В московській грамотї 1402 року (= Собр. госуд. грам. и договоровъ, М. 1813, т. I, 166) читаємо: позоѹтъ, позоѹтся. Див. у Соболевського: „Лекціи по исторіи русскаго языка“ (Москва 1903, стор. 140) и у Ламанського: „О славянскихъ рукописяхъ“, ст. 84.

В Суздальському Лаврентьєвському лїтописному списку 1377 року знаходимо: жиѹть, жиѹщемъ, жиѹще, ожиѹть, на Мараоу (= на Мораву), ноѹ (= нову), по Пилатоѹ (= Пилатову) писанью, по оустаѹ (= уставу), протиѹ свѣтоу зоѹть, і т. и. Див. у Ламанського: „О славянскихъ рукописяхъ“, ст. 84, а більше й докладнїйше — у Некрасова в його розвідцї про мову Лаврентьєвської лїтописи (в „Извѣстіяхъ Отдѣл. русск. яз. и словесн. Импер. Академіи Наукъ, I, ст. 924).

Що це явище є спеціяльна властивість великоруська або, в крайнїм разї, білоруська, про це знає й д. Соболевський („Лекціи“, 3-є вид., ст. 140). Малорусові, навпаки, така фонетика на стільки прикра, що він не тільки не хоче викидати в з посеред двох самозвуків, ба навпаки — силуєть ся вставляти в поміж двома самозвуками й тодї, коли етимольоґічно не треба сього. Приміром, замість наука він силуєть ся вимовляти: навука. Порівн. у малописьменного Лучицького: „Золотая сопилка“ (Кіевъ 1895), I, ст. 41.

[2]) Випусканнє початкового в перед самозвуком констатуєть ся в великоруській мові частенько, тай то навіть у южно-великоруських наріччях. Приміром, у Мещовську (Калужської губернії) кажуть: „ирёвка“, „ирблюдъ“ (= веревка, верблюдъ). Див. „Матеріалы“ в „Извѣстіяхъ Отд. русск. яз. и словесн. Акад. Наукъ“, т. III (= 1898), кн. 2, ст. 72.

„Вотче нашъ“ у молитвах[1]); а окрім того Поликарп замість предлога отъ написав вътъ, як се трапляєть ся і в других Великоруських рукописах того самого XIV віку[2]) і як говорять великоруси й досі[3]). Теє своє вътъ мав Поликарп вимовляти очевидячки за вот. Але можлива річ, що Поликарп, який плутав (це ми вже бачили) також оу і къ, міг, коли писав вътъ, вимовляти сеє слово за ут, як і тепер вимовляють північні Великоруси, що кажуть: „утъ“ (= отъ), „утымать“ (= отымать), „утдыхать“ (= отдыхать)[4]); адже ж так само писав Поликарп оу замість предлога о в дієслові „оставляти“, і ми в Поликарповому Євангелию знаходимо вимову оуставльше (= оставльше), себто тую самую вимову, що живе й досі в таких самих словах у північних Великорусів, які кажуть: „убмануть“ (= обмануть), „учутился“ (= очутился), „угурцы“ (= огурцы) і т. и.[5]) Можна б понаводити ще деякі иньші великоруські ознаки Поликарпової ортоґрафії; та от, між инчим, іще згадаймо, що так само як тепер вимовляють північні Великоруси: „московськiй“, „городськой“[6]) — пише й Поликарп: „жидовьськы“ (л. 77), а заразом пише твердо: „припоясавса“ замість „припоясався“ і „обѣманадьцать“ замість „обѣманадьсять“; та й без того вже зовсім видко, що Поликарп був не Малорусин. Ба навіть сам д. Соболевський мусів зазначити в нього замість „никъде“ ортоґрафію „никъдѣ“ (з буквою ѣ), а про таку ортоґрафію у самого д. Соболевського не один раз сказано, що вона не може бути чертою южно-руських рукописів[7]).

---

[1]) „Вотче нашъ“ зазначено в Мещовському (Калужському) говорі. Див. ті самі „Матеріялы“ в „Извѣстіяхъ“ 1898, ст. 71.

[2]) В Московськім Євангелию 1354 року часто намість отъ пишеть ся вотъ: вотъ Бѫ (= отъ Бога), вотъ насъ (= отъ насъ, л. 13). Див. „Описаніе рукописей Синод. Библіотеки“ Горського і Невоструєва, т. I, ст. 219. Це знає й д. Соболевський, — порівн. його „Лекціи“, 3-є вид., ст. 141.

[3]) „Вотъ“ замість „отъ“ кажуть і в багатьох говорах північно-великоруських і в деяких південно-великоруських, — приміром, у Тульському, де замість „отъ юности“ чуємо „вотъ юности“ (див. Колосовъ: „Обзоръ“, ст. 129), або в Мещовському (Калужському), де говорять: „вотъ роду“, „вотдыхъ“, „вотпускъ“ (див. згадані „Матеріялы“ в „Извѣстіяхъ“ 1898, ст. 71).

[4]) Колосовъ: „Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей народнаго русскаго языка“, Варш. 1878, ст. 101.

[5]) „Обзоръ“, ст. 101—104.

[6]) Зазначено й Колосовим в його „Замѣткахъ“.

[7]) Див. його „Лекціи“, 1-е вид., 37; 2-е і 3-є вид, — 64; „Изслѣдованія въ области русской грамматики“, Варшава 1881, ст. 2.

Вже й з усього сказаного бачимо, що оті два оо, які „прозвутеръ Георьгии“ та північний Великорусин Поликарп понаписували були в словах „воовьчии“ (= овечий) та „воотьць“ (= отець), написано не з діялєктольогічних малоруських причин, а з якихсь інакших мотивів. Ще виднїйшою буде нам ся обставина, коли ми не обмежимо ся на чотирьох словах, поданих д. Соболевським („воовьчихъ“, „воовьця“, „вооц҃а“, „вооц҃и“), а понишпоримо ще й де-инде, по інакших старо-руських памятниках, чи нема в них іще більше таких випадків, де б замість одного о писали ся два оо. Я можу без великих заходів навести ось які приклади, що самі собою мінї пригадують ся, та думаю, що знайти їх можна було б і більше:

В Святославовому Изборнику 1073-го року: прѣчистоомоу, л. 22 v.

В Святославовому Изборнику 1076-го року: чтоо, л. 5, б.[1])

В Архангельському Євангелию 1092-го року: ктоо[2]).

В Новгородській Минеї XI віку: врагоомъ[3]).

В північно-руських Пандектах Никона Чорногірця XII віку: послѣдоующе wоц҃ьских оучений. На се вказав був іще Срезневський[4]), заразом зазначуючи, що в других списках стоїть попросту о, а не wо.

В Новгородському Стїхірарі XII віку Московської Синодальної бібліотеки Н-р 279: непрѣкосновеньоому[5]).

В Луцькому Євангелию XIV віку: Боогу, идооша, коолижьто, Симоонъ, приідооша[6]).

В Іпатському списку лїтописи XV віку: „плѣниша всю воотчину ихъ“, ст. 544; Сивоону, ст. 578.

---

[1]) Видавець повного Ізборника 1076 року д. Шимановський надрукував це слово з одним о. Але критика вже показала, що в рукопису стоїть оо. Див. рец. С. Кульбакина в „Журналѣ Минист. Народн. Просвѣщ.“ 1898, февр., ст. 206. Тай покійний Срезневський у своїх „Древнихъ памятникахъ русскаго письма“ зазначив, що в цїм місці Сьвятославів рукопис 1076 р. має оо; а вже ж тодї, як друкував свої розвідки Срезневський, сей рукопис менче був вилиняв, нїж теперечки, і читав ся лекше.

[2]) Див. у Амфилохія: „Описаніе Євангелія 1092-го года“ Москва 1877, стор. 11.

[3]) Колосов: „Очеркъ исторіи звуковъ и формъ русскаго языка съ XI по XVI столѣтіе“, Варшава 1876, ст. 62.

[4]) „Свѣдѣнія и замѣтки“, II, 224.

[5]) Соболевський: „Лекціи“, 3-є вид., ст. 154.

[6]) Соболевський: „Очерки“, ст. 97.

В полуднево-руській Февральській Четьї Минеї XV віку: **оо**чи, **оо**чима [1]). Се слово „оочи“ взагалї пишеть ся з двома **оо** частенько. Востоков зазначив „**оо**чи“, ще й з точками посеред кожної букви о (нїби зїнки в справжнїх, людських очах!) — в перґаміновому Євангелию XV віку [2]). Князь Вяземський підносить, що „**оо**чима“ трапляєть ся в т. зв. Архивському спискові „Слова о Полку Ігореві“ [3]), і пригадує вказівку Срезневського [4]), що така ортоґрафія часто трапляєть ся в юсових памятниках XII—XIV віку.

В Євангелию XVI віку, в рукописній коллєкції кн. Вяземського, господар зазначив: **оо**баче, **оо**ба [5]).

В Псалтирі південного письма XVI віку, яку обслїдував Востоков, єсть: пр**оо**чіꙗ, об**оо**ю, дв**оо**ю [6]).

В сербських памятниках **оо** зустрічаєть ся дуже часто. Історик сербської мови А. Майков [7]) каже про сербські старі рукописи от що: „Буква о способна удваиваться, но безъ всякаго внутренняго значенія. Удвоеніе началось въ восточной семьѣ (сербських нарічій) съ грамоты Стефана Первовѣнчаннаго, гдѣ находимъ однажды **поѡдь** [8]), и въ грамотахъ Милутина: **чтоѡ** [9]), **ктоѡ**“ [10]), себто в грамотах XIII віку [11]). „Частое употребленіе удвоеннаго **оѡ** появилось“, каже Майков далї, „не ранѣе грамотъ Душана“, себто в другій чверти XIV віку [12]). В своїй працї Майков (на ст. 465) наводить безлїч прикладів, де стрічаєть ся подвоєне о, чи то в формі **оѡ**, чи то в формі **оо**, приміром: ангел**оо**мъ [13]).

---

[1]) Срезневський: „Свѣдѣнія и замѣтки“, II, ст. 388 і 381.

[2]) В описї Євгенїївських рукописів — „Ученыя Записки 2-го отдѣл. Акад. Наукъ“, кн. II, вип. 2, ст. 74, 68.

[3]) Вяземскій: „Слово о Полку Игоревѣ“, С.-Петербург, 1877, ст. 57 і 58.

[4]) „Памятники юсоваго письма“, ст. 150.

[5]) Вяземскій: „Слово о Полку Игоревѣ“, ст. 109—110.

[6]) Востоков: „Филологическія наблюденія“, Петербург 1865, ст. 150.

[7]) В своїй „Исторіи Сербскаго языка“, Москва 1857, ст. 464.

[8]) III, Н-р 7.

[9]) А. Н-р 4.

[10]) С Н-р 52.

[11]) Стефана вінчав папа на царство в 1217-ім роцї. Милутин — син Уроша (що помер 1272 року) і наслїдник Драґутина (що зрік ся престола в 1275).

[12]) Душан запанував 1336-го року.

[13]) В. Н-р 2.

Не від речі буде згадати ще про одну категорію оо: типа изо олтаря, изо о[ть]ца, безо о[ть]ца, во о[ть]ца і т. и., про яку я ширше писав був в инакшому місьці [1]), де в мене подано щось аж 35 прикладів із усяких старо-руських рукописів, переважно з великоруської Півночі. Та ті приклади — вже трохи інакшого сорту, бо здебільша треба в них бачити заміну ъо, а не просте подвоєннє букви о.

Коли ми подивимо ся, звідки йдуть усї ті рукописи, де замість одного о написане оо, то побачимо, що переважна їх частина — не малоруська, отже про малоруськість їхнього оо не може бути й мови; тай котрі з тих рукописів малоруські (приміром, київські Ізборники Сьвятослава 1073 і 1076 року або Луцьке Євангелиє XIV віку), то й у них подвійне оо пишеть ся в таких випадках (прѣчистоому, чтоо, Боогу, идооша, коолижьто, Симоонъ, приідооша), які нїзащо не могли повстати з малоруськости. Виходить, що й „прозвутеръ Георьгии“ писав своє „воовьчихъ“ замість „овьчихъ“ і північний Великорусин Поликарп писав своє „воо̑ца“ замість „о[ть]ца“ — з тих самих мотивів, із яких, возьмімо, іпатський переписувач Лїтописи писав „Сивоонъ“ замість „Сионъ“. Про ті мотиви поговоримо низче.

Ще виразнїйшою знов стане для нас ця обставина (себто не малоруська причина подвоєння букви о), коли ми звернемо увагу на те, що старо-руські й інакші писарі подвоюють не тільки букву о, ба й букву а, і букву и, і всї иньші букви. Тут нам може пособити матеріял, зібраний в одній статейці д. Соболевського [2]), бо, хоч д. Соболевський не знає або вмисне не хоче прилюдно виявляти всїх тих випадків, де старо-руські, немалоруські писарі подвоювали букву о, то про подвоєннє всїх иньших самозвучних букв він таки знає. Ось ті приклади:

В Святославовому Ізборнику 1073 року: ваамъ 190, многаамъ 209, притъчаами 242, въ жрьноваахъ 212, бѣлаахъ ризахъ 360 v., дъскаахъ 237 v., мрьтвьциихъ 192, каамыкъ 258, талаантъ 211, сочиивъмь 260.

В Словах Григорія Богослова XI віку: величааниємь 13, утѣкаании 17, изуутрь 135, отъ ниихъ 110, сѫдиище 231.

---

[1]) А. Кримський: „Филологія и Погодинская гипотеза“, Київ 1904, ст. 64—65 і ст. XVI.

[2]) „Журналъ Министерства Народн. Просвѣщ.“, 1897, май, ст. 57—58.

В Пантелеймоновому Євангелию XII віку Софійської бібліотеки: глаголааша 50 v., 64, 68, 68 v., 70 v., 75 v., бѣжааша 71 v., 106, събьрааша ся 78, прельстиити 59 v., бииша 68 v.

В Слові Іпполіта про Антихриста: инѣмии сказаниими, кораблиихъ, съкровищиихъ, чловѣчьскаамъ, предълежаащаго, пытаани, пакыи і и.

В Словах Кирила Єрусалимського XII віку Синодальної бібліотеки: притьчаахъ 57 v.

В Луцькому Євангелию XIV віку: бѣжааша 127, отъвѣщааше 141, идуущимъ 106 v., съвоиимъ (давальний відмінок) 88. Очевидячки з розмислом, д. Соболевський не додав у своїй статї, що в Луцькому Євангелию зустрічаєть ся також подвоєне оо: Боогу, идооша, коолижьто, Симоонъ, приидооша.

Більше-менче таке саме вживаннє двох букв та ще й у таких самих випадках (це — річ важна) ми дуже часто знаходимо в старих сербських памятниках, — наприклад, у Тріоді XIV віку Петербурської Публичної бібліотеки (f. n. I, 103): показаави 2, вьздрьжааніиа 2, вьздрьжааніємь 2 v., врааги 2 v., льстыивааго 2 v., вавилоньскіиє пещіи 2 v., по ревнуимьь 2, поіємьь 3 і т. и. — Або знов у Євангелию XIV віку тієї самої бібліотеки (f. n. I, 100): притьчаахь 3, владыкахь іудоваахь 6 v., послушаавше 7, веліикааго 15, срачіицу 15 v., пророкьь (genit. plur.) 13 і т. и. — „Надто часто", — додає д. Соболевський, — „зустрічаєть ся в сербських рукописах ии, іи, ыи замість и, ы, та ще ьь в закінченню genitiv'a pluralis, як раз там, де тепер сербська мова має довге а" [1]). Що подвоєне о так само „надто часто" зустрічаєть ся в сербських рукописах, про се д. Соболевський або дивним дивом не знає, або з мудрої обережности волить не казати.

Всї перелїчені факти виразно доводять, що написаннє подвоєної букви оо в будь-яких словах не є жаден малорусизм. Це тільки один із почастних виявів загальнїйшого й ширшого явища: подвоєного написання всякої самозвучної букви, — а се явище трапляєть ся (та й то частїйше) геть по всїх словянських рукописах кирилівського письма, не виключно в південно-руських. Хто б забажав витолкувати сю ґрафіку, той повинен був би не до малоруської діялєктольоґії вдавати ся, але шукати сюди інакшого, геть ширшого, загальнїйшого вияснення.

---

[1]) „Журн. Минист. Нар. Просв.", 1897, май, ст. 58.

А чи можна, справдї, довідати ся, з яких поводів старо-руські і старо-словянські писарі подвоювали часом на письмі ту або інакшу букву?

Де-кільки здогадів уже висловлено, а саме — д. Соболевським. Причини, задля яких самозвучна буква иноді подвоювала ся на письмі, могли бути такі:

1) Простїсїнька „прихоть писца“ [1]).

2) „Привычка писать (зовсїм етимольогічно по церковному): дѣлаахъ, великааго, велиихъ, добрыихъ и т. п. тамъ, гдѣ писецъ произносилъ и слышалъ: дѣлахъ, великого, велихъ, добрыхъ, легко могла привести къ привычкѣ писать аа, ии, ыи въ такихъ случаяхъ, гдѣ не было никакого звукового основанія для подобныхъ сочетаній“ [2]).

3) Старо-руські писарі могли позичити такий ґрафічний спосіб із сербських рукописів; а у Сербів, знов, — каже д. Соболевський, — ґрафічне подвоєннє самозвучних букв могло повстати, як знак довгости, не без деякого впливу живої сербської мови [3]). Тільки ж спеціяльний історик сербської мови А. Майков не може, як ми бачили вже, признати за тим подвоєннєм будь-яке „внутреннее значеніе“ [4]).

4) Причиною подвоєння міг бути й наголос: „Написаніе двухъ гласныхъ часто совпадаетъ съ древнимъ или современнымъ удареніемъ“ [5]). Це витолкування могло б здавати ся дуже природним, коли б замість „часто совпадаетъ“ ми сьміли сказати: „всегда совпадаетъ“.

На мою думку, кожне з оцїх чотирьох вияснень має за собою певну льогічність, і з кожним треба рахувати ся. Та я б додав іще один здогад: чи не могли иноді переписувачі подвоювати самозвучну букву з церковно-технїчних, читальних причин? От, у старописних нотах, коли на один склад припадало дві або три ноті, то й самозвучну букву того складу писано двічі або тричі: Бооже, вььсь, ныынѣ або ныинѣ і т. и. Дак чи не міг так само й переписувач не нот, а Євангельських Чтений, Апостола або чогось такого, подвоїти иноді в певнім слові такий склад, про який він затямив, що в церкві піп або диякін або дяк виголошують його протяжно, на звісний співучий церковний

[1]) Соболевський: „Очерки“, ст. 97.
[2]) „Журналъ Мин. Нар. Просв.“ 1897, май, ст. 57.
[3]) Там само, ст. 58.
[4]) А. Майковъ: „Исторія сербскаго языка“, Москва 1857. ст. 464.
[5]) Журн. Мин. Нар. Просв.“ 1897, май, ст. 58.

лад? Дуже послїдовну анальоґію до сього здогаду ми знаємо із старої вмерлої жидівської мови, що в її ґрафіці цїлий ряд етимольоґічно-несподіваних довгих самозвуків, невідомих із других семітських мов, повстав виключно через церковне (синаґоґальне) співуче читаннє [1]). Для написання „воовьчихъ“ можливе ще одно спеціяльне витолкуваннє. В церковній мові це слово має наголос на о (о́вьчии), а в живій руській мові наголос падає на ь (= е, ове́чий); дак чи не міг переписувач, втїкаючи од простого, вульґарного наголосу, написати оо в тій сілябі, на яку падає наголос у церковній вимові? — Нема чого казати, що й оцї мої здогади можна притулити тільки до певної ґрупи подвоєних написань, а не до всїх; і я на прикінцї раднїйший сказати разом із д. Соболевським: „Мы не рѣшаемся сказать что-нибудь опредѣленное о значеніи употребленія двухъ гласныхъ, за недостаткомъ собранныхъ нами данныхъ“ [2]).

Будь що будь, єдиний висновок стоїть у нас непохитно, понад усякими сумнївами: малоруське о̂ (батько сучасного і) не відбило ся нїчим у мертвих церковних памятниках, писаних церковщиною; бо такі написання з двома оо, як воовьчихъ і воовьця у Галицькому Євангелию XIII в., повстали не з малоруських діялєктольоґічних причин, але з якихсь причин ґрафічних церковних. Перші написані предки нашого малоруського і (із о) трапляють ся нам не в мертвих церковних памятниках, але в живих ґрамотах із кінця XIII віку і з дальших часів, а зазначують ся вони буквами у та ю: тумъ (= то̂мъ), добровульно (= добровôльно), прузвищемъ (= про̂звищемъ), на нюи (= на нь о̂й), на своюмъ (= на свойо̂м), на своюи (= на свойо̂й) і т. и., аж поки в XVI віцї не починають замість тих у та ю помаленьку писати ся букви и або і, на що найранїйші приклади [3]) — „відповѣдаю“ в Пересопницькому Євангелию 1561 року [4]) та „макогинъ“ і „гакивница“ в описї Черкаського замку кінця XVI віку [5]). В XVIII столїттю доволї часто зустрічаємо ми в таких випадках

---

[1]) Про се диви в мене в „Семитскихъ языкахъ и народахъ“ (Москва, 1903, Труды по востоковѣдѣнію, издаваемые Лазаревскимъ Институтомъ Восточныхъ языковъ, выпускъ V), ст. 86 та ст. 10.

[2]) „Журн. Мин. Нар. Просв.“, loc. cit., ст. 58.

[3]) коли не лїчити таких непевних прикладів, як „оу Теребовльскиі волости“ (грам. 1393 р.).

[4]) Житецький: „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“, Київ 1876, ст. 121.

[5]) Архивъ Юго-Западной Россіи, VII, I.

ще й букву ѣ (яке-небудь „пѣдъ“ = „пѡдъ“), а в XIX століттю, як знаємо, твердо встановлено Куліїшем для таких випадків ортоґрафію і.

II.

Оу та Ю замість О та Є.

Хоча між сучасним малоруським „віл“ та „нїй“ і старим волъ та нєи мусїла бути проміжна стадія „вул“ та „нюй“, не можемо ми за безперечний малорусизм уважати геть кожне підхоже оу та ю (замість о та є), коли сї букви написано в памятниках церковних. — Адже такі написання часто трапляють ся по церковно-словянських памятниках, писаних навіть не на Русї, а в Болгарії та Панонії, надто ж у церковних рукописах сербського ізводу; там ся поява спирає ся на фактах живої мови полудневих Словян; із полудньово-словянських рукописів мусїла ся ортоґрафія переходити й у руські списки. — Тай у старій Русї не на малоруському, а на білоруському та великоруському ґрунтї часто писали ся з місцевих, діялєктичних немалоруських причин букви оу та ю замість о та є; д. Шахматов здогадує ся, що буква ю мабуть визначала звук jo чи jö. — Так отже, коли в Добриловому Євангелию 1164 року написано „ужасаються“ замість „ужасається“, то не можна разом із д. Соболевським добачити в цьому ю малоруську діялєктичну особливість, тим більше, що в живій малоруській мові таке написаннє нїчим не рефлєктує ся, а на самому рукописї Добрилового Євангелия стоїть виразна зазначка, що писар Добрило був дяком Новгородської церкви, себто був Великорусином. І аналїза мови Добрилового Євангелия стверджує нам, що Добрило справдї був щирий Новгородець, не Малорусин. — Так само не можуть бути малорусизмами „субутныи“ та „щюдръ“, як того бажав би д. Соболевський, в Євангелию XII—XIII віку н-р б Московської Синодальної Типографії; ба „щюдръ“ навіть і не рефлєктує ся звуком і в живій малоруській мові. Д. Шахматов пробує розкрутити оцю крутанину д. Соболевського, не зіходячи з хибного ґрунту малоруськости того памятника; невдача його. Аналїза мови Типографського Євангелия н-р б сьвідчить, що воно писано в північній або в північно-західній Русї і не є малоруське. — Не буде малорусизмом „твоюмь“ у Петербурському Часослові XIV віку, бо се мабуть памятник московський, писаний під сербським впливом. — Ба навіть у справжнїх південно-руських памятниках, коли вони церковні, треба відносити ся до таких оу та ю з великою обережністю тай не натягати їх скоросьпілим способом на малоруське „і“; сьому добрий доказ — Галицьке Євангелиє XIII віку (де єсть „Июдеюмъ“, „въшюдшю“) та Холмське Євангелиє XIII віку („отрочищюмъ“) та ще писаний, мабуть, також якимсь Малорусином Показчик Євангельських Чтений XIII—XIV віку („ютюръ“); питаннє про те, хто писав Показчик. — Віродостойне написаннє букв оу та ю замість о та є з малоруських, діялєктичних причин маємо ми аж у грамотах. Тільки ж і в грамотах не кожне таке оу та ю визначають собою замінну довготу; бо, от, написаннє „торгувля“, в якому д. Соболевський ладен бачити неістнїюче „торґівля“, є попросту „торговля“, з наголосом на кінцї. Декотрі сьміховини, що їх допустив ся д. Соболевський, як забажав виясняти старомалоруські грамоти, не вивчившись попереду малоруської мови.

Вище я навмисне застеріг ся, що **у** (оу) та **ю**, написані замість подовжілого **о** та подовжілого **jо** (**є**), можуть уважати ся авторітетними діялєктольоґічними (малоруськими) ознаками переважно в самісіньких грамотах, або в яких-инчих памятниках більше-менче ж и в о г о малоруського характеру, приміром у літописях, то що. Бо в памятниках церковних букви **оу** та **ю** замість **о** та **е** стрічають ся дуже часто й тоді, коли в дотичних випадках не можна підозрівати жадної малоруської „замінної довготи“ і коли писарі бували запевними не-Малорусами, ба часом навіть і зовсім не Русами, а південними Словянами. Маючи се на увазї, ми критично повинні відносити ся й до тих церковних памятників, про котрі з певністю знаємо, що їх писано рукою писарів-Малорусів; ми не конче сьміємо вважати кожнісіньке таке їхнє **оу** та **ю** за безперечну малоруську діялєктольоґічну ознаку, бо ті **оу** та **ю** могли ввійти в рукопис Малорусина не за його волею, лиш попросту механїчно з чужого первопису. Піддаючи всї такі ортоґрафії мертвих церковних памятників, хоч би й малоруського письма, суворій аналїтичній критиці, ми повинні пильно порівнювати їх до фактів живої сучасної малоруської мови, та вже аж тоді користувати ся тими написаннями для вияснення того історичного ходу, яким розвивала ся наша мова. А вже ж була б непростима необачність, коли б ми, зустрівши **оу** та **ю** замість **о** та **є** в якомусь памятнику н е з в і с н о г о походження, забажали кваліфікувати той памятник за малоруський без дуже пильної аналїзи всїх згаданих написань і инчих діялєктольоґічних рис того памятника.

Розгляньмо найпередше скількись прикладів, витягнених із н е р у с ь к и х, церковно-словянських памятників, де замість **о** та **є** написано **оу** та **ю**:

В Зоґрафському Євангелию XI віку: тъкъм**оу**, 62.

В середньо-болгарському Євангелию Григоровича XII віку єсть один приклад дуже цїкавий (бо перед **ъ**): аггел**оу**мъ (dat. plur.) 45 v.; але там само: **оу**бидѣлъ 21 v., р**оу**титисѧ 67. До Зоґрафського „тъкъмоу“ матимемо анальоґію в Маріїнському Євангелию: оубо**у** 228. Ще там само: п**оу**оучатисѧ 294, гр**оу**бо**у** 308.

Само собою ясно, що в цїй старословянській ґрафіці ми не можемо добачити жадної „замінної довготи“ (хоч би й у слові „аггел**оу**мъ“), бо тут — попросту помішаннє звуків **о** та **у** через

вузьке вимовлянне звука **о**. Та покладїмо собі, що якийсь отакий церковно-словянський орігінал попавсь до рук р у с ь к о г о переписувача (як це часто й бувало) і що руський переписувач зробив з нього копію. Буквально копіюючи свій церковно-словянський первопис, мусїв би руський переписувач скопіювати, очевидячки, й оте „аггелоумъ“ замість „аггеломъ“; — і щó ж би вийшло, коли б ми захотїли в отому „аггелоумъ“ добачити якесь нїби то малоруське „аггелōм“?!

Найлекше мусїв старо-руський переписувач навантажити свою копію отакими ортоґрафіями в тім випадку, коли його церковно-словянський орігінал бував ізводу с е р б с ь к о г о. Бо у старих Сербів плутанне букв о і оу, ѥ і ю, відбувало ся ще частїйше, нїж у Болгарів, маючи за собою багато реальнїйшу підставу в живій старо-сербській мові. Адже й у живих сербських грамотах історик сербської мови знаходить оу замість о частенько, тай то — між инчим — у таких словах, як Трифоунь (Трифонъ)[1]) або дѣмоунъ[2]). Нехай же б отакі слова переписав був із сербського оригіналу якийсь старий Русин, — то адже який-небудь сучасний необачний історик руської мови рискував би, без критики, вважати того Русина за Малорусина, бо, мовляв, „Трифоунь“ та „дѣмоунъ“ мають виглядати начеб то замінна довгота перед ослабілими глухими: нїби „Трифōн[ъ]“ та „дѣмōн[ъ]“, — отже нїби то на малоруський лад!!!... Що ж до букви ю (замість ѥ), то вона, — зазначує Майков, — має віддавати в сербській ґрафіці звук **jo**: божьюмь, моюмь[3]). Звідси Майков поясняє й инчі сербські ортоґрафії: „Семиюнь (ь = ъ)“, „сиювь земловь“, „бжиювь помокию“[4]). В тій ґрафіці д. Майков уважає однаково можливою річчю добачати або звук **ю** або звук **jo**, бо поруч із згаданими написаннями він зазначує у Сербів ортоґрафію з ѣо: братьѣомь[5]), в якій буква ѣ читаєть ся за и, і зазначує він іще частїйшу ортоґрафію — вже попросту з но[6]), що може читати ся не інакше, як **io**. Отакі сербські ортоґрафії могли переходити із церковно-словянських рукописів сербського ізводу в старо-руські копії, ну, скажемо, в великоруські, і коли дослїдник-фільольоґ не відноситиметь ся до них критично, то могтиме щиру велико-

[1]) А. Майковъ: „Исторія сербскаго языка“, ст. 424.
[2]) Ст. 445.
[3]) С. Н-р. 141. = Майковъ: „Исторія сербскаго языка“, ст. 465.
[4]) А. Н-р. 1.
[5]) в ґрамотї С. Н-р. 141.
[6]) Майковъ, ст. 466.

руську копію залїчити до памятників малоруських (адже Божьюмь та моюмь страх як скидають ся на малоруське „Божьйом“ та „мойом“!). А вже ж коли він, зробивши таку фальшиву клясіфікацію, втягне в історію розвою малоруської мови якісь спеціяльні великорусизми того памятника, то очевидячки подасть зовсїм перекручену і неправдиву картину історії нашої мови.

В старих великоруських і білоруських рукописах могли написання: оу та ю замість о та ѣ опинити ся не тільки через копіюваннє південно-словянських первописів, ба навіть і через живу силу живої великоруської або білоруської мови, рідної для переписувачів. Я вже мав нагоду згадати вище, що північні Великоруси кажуть: утъ, утымать, утдыхать, убмануть, учутиля, угурцы, спруосъ, собуолья і т. и.[1]). Так само й у Білорусї ненаголошене о може часом давати такі фонеми, як от вілєйське „ў чорнумъ“, трокське „калинунька“, лидське „на чирвонуй калини, на харошуй, вобруць (= оброть)“, вітебське „сухута“, смоленське „палкуй“, горецьке „абубрать“ і т. и., і т. и.[2]), а в деяких білоруських говорах навіть наголошене о переходить в у: „дарýгай“ (= дорóгою), „прýся“ (= просить), „вýко“ (= око)[3]), „бужаа“ (= божая)[4]).

Подам деякі написання із старих рукописів:

В Новгородському Остромировому Євангелию XI віку: „Пахоуму“, 274 б.

В Новгородському Євангелию XII—XIII віку з церкви Йвана Предтечі: „икуну“[5]).

В Новгородському Добриловому Євангелию 1164 року, що його переписав для Симеона, попа отієї самої вище згаданої церкви Йвана Предтечі в Новгороді, дяк церкви сьвятих Апо-

---

[1]) Див. вище, ст. 3 і 5.

[2]) Соболевський: „Очерки русской діалектологіи“, в „Живой Старинѣ“ 1892, вип. III, ст. 11, 13, 15 і др.

[3]) Там само, ст. 19.

[4]) Там само, ст. 19. Див. іще на ст. 21 північно-мінське: „шшыруя (= щирое), на круценькумъ бярашку (= на крутенькомъ бережку), на жоўтумъ пясочку (= на желтомъ песочкѣ)“.

[5]) И. К. Купріяновъ: „Обозрѣніе пергаменныхъ рукописей Новгородской Софійской библіотеки“, С.-Петербург, 1857, ст. 1, Н-р. I. Або в „Извѣстіяхъ Академіи Наукъ“, VI, 34.

столів Константин Добрило[1]): „сѹдце ваше оужасаються“, 35 (= ужасайоть ся)[2]). Проте, що д. Соболевський бажав би зробити Добрилово Євангеліє малоруським, скажемо нижче.

В Новгородській Кормчій 1280 року: „молоудоу дитяти“ [3]).

В Псковських памятниках XIV віку[4]) трапляють ся[5]) такі написання, як: „къ вельблудумъ, бѹдрьнѣ (двічі), пулку“ і т. и.[6]).

В Поликарповому Євангелию 1307-го року, яке — се ми вже бачили[7]) — переписав північний Великорусин, ми також бачили: „оуставльше“ (замість оставльше), „кустоудья“.

Не із малоруських памятників д. Шахматов[8]) наводить приклади: „вселюноую, томоужю, въ нюжю, градоущюмъ, юмоу“, де буква ю може визначати хіба звук ë (або, по Шахматову, jö). Я, з огляду на сучасне великоруське „старчощо“ (замість, „старчеще“ із „старчище“), вважав би можливим додати до цїх Шахматових прикладів іще „на торжющи“ [9]).

Певне, що отаких самих або анальогічних написань знайдеть ся в великоруських і білоруських старописних памятниках іще чималенько, аби була охота пошукати їх. Звідси видко, з якою обережністю треба відносити ся до всяких таких випадків, і, зустрівши наприклад „аггелоумъ“, не треба зараз думати, що нїби тут букви оу = ô, і що дотичний рукопис є малоруський, і що в старій малоруській мові давальний відмінок мав колись звучати „ангелуом“ або „ангелім“ [10]). Хто робитиме такі необережні, скоросьпілі висновки (приміром д. Соболевський),

---

[1]) Див. у Воскресенскаго: „Євангеліе отъ Марка“, Сергіїв Посад, 1894, ст. 41—42.

[2]) Або, може, букву ю написано тут попросту через те, що переписувач не розглядів добре букву ѭ в своїм оригіналї тай прочитав її за ю.

[3]) В „Въпрашаніи Кюриковѣ, иже въпраша епископа Нооугородьскаго Нифонта“ воно надруковано в „Русской Исторической Библіотекѣ“, т. VI, ст. 28—51.

[4]) Їх описав д. Соболевський у своїх „Очеркахъ“.

[5]) Див. приміром, ст. 130.

[6]) В двох остатнїх словах у замість ъ, (не замість ѹ); але се не міняє справи.

[7]) Див. вище, ст. 3 і д.

[8]) „Изслѣдованія въ области русской фонетики“, Варш. 1893, ст. 52.

[9]) Срезневський: „Свѣдѣнія и замѣтки“, т. II, ст. 229.

[10]) Малоруська мова дуже рано зачала вживати інакшого закінчення („-амъ“); через те в старому закінченню „омъ“ звук о здебільша не зазнав замінної довготи, хіба в декотрих говорах, далеких од полїтичних центрів.

той впровадить у науку тільки туман, з якого й другим дослїдникам не зовсїм легко буде викараскати ся.

Що правда: иноді, в щасливійших випадках, розплутати пороблену плутанину тай розвіяти напущений туман можна без найменчої трудности. Возьмімо новгородське Добрилове Євангелиє 1164 року. Фільольоги знають те Євангелиє переважно з опису д. Соболевського, що він зробив його в своїх „Очеркахъ“; а д. Соболевський дипльоматично занедбав запис на сьому Євангелию, звідки видно, що воно — новгородське, тай оголосив Добрилове Євангелиє за памятник „галицько-волинський“, бо в ньому, бачте, часто пишеть ся буква ѣ замість є[1]). Трапляєть ся в Добриловому Євангелию замість „оужасаєть ся“ написаннє: „оужасають ся“ (3 persona singularis), 35. Д. Соболевський забажав вияснити оте слово, як, нїби то, малоруське „оужасаjётъ ся“ [2]); а се — річ неможлива, бо одно, що в формі 3-ьої особи єдиного числа малоруська мова зовсїм не відбула замінної довготи (порівн. сучасні форми: жахаєть, жахає, жахаєть ся, жахає ся), а друге — що, коли б така заміна мала відбути ся, звук є в позіції перед м н я к и м складом (де єсть ь)

---

[1]) Про оте нїби-то „галицько-волинське“ ѣ, видумане д. Соболевським, я колись писатиму ширше, в інакшому місцї. Що воно не може звати ся „галицько-волинським“ і не є жадна малоруська особливість, се видко от із чого:

а) Єсть чимало рукописів, що їх і д. Соболевський не зважив ся признати за галицькі або волинські, а тимчасом у них писано букву ѣ замість є таким самим способом, який д. Соболевський охрестив „галицько-волинським“. Ті рукописи — сербські (в тім числї — грамоти), новгородські, білоруські і иньші, в тім числї московські (прим. Євангелиє 1339 року, ще й з типовим московським а́каннєм).

б) Пригнїтаюча більшина тих нїби-то „галицько-волинських“ рукописів, в яких д. Соболевський познаходив оте своє ѣ, не є ані галицька, ані волинська, ані малоруська взагалї. Се рукописи переважно білоруські та новгородські або псковські, і на них здебільша написано точні місцеві дати.

в) В старо-малоруських грамотах XIII—XV віку (чи будуть вони галицькі, чи волинські, чи які) зовсїм не має того мнимого „галицько-волинського“ ѣ замість є. А вже ж грамоти найкраще віддають собою тодїшню справжню, народню мову.

г) Буква ѣ, писана замість є способом д. Соболевського в його нїби-то „галицько-волинських“ памятниках, не має для себе відповідних рефлєксів у сучасній живій малоруській мові, за дуже нечисленними виїмками.

[2]) „Очерки“, ст. 96—97.

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ Д 6019

мусїв би розтягти ся в ѣ, а не в о, і нїякого „оужасаються“ замість „оужасається“ у Малорусина з малоруських законів не могло б вийти. — Та, на втїху нам, заховавсь на Добриловому Євангелиї занедбаний в „Очеркахъ“ Соболєвського напис, звідки видко [1]), що Добрило був дяк Новгородської церкви Сьвятих Апостолів і переписав те Євангелиє для Симеона, попа другої Новгородської церкви — Йвана Предтечі; в 1523 році належало те Євангелиє вже до московського царя Йвана Васильовича. Ба навіть саме імя Добрило — є зовсїм типове і для Новгорода і в загалї для північної (Великої) Руси [2]). В своїм правописанню Добрило подекуди й виявив ознаки свого рідного великоруського наріччя: він писав ъ в „вездѣ“ [3]), чого й сам д. Соболевський не дозволяє для малоруського памятника [4]): він випускав в між двома самозвуками в „Вѣльзаоулъ“, що й на думку д. Соболевського не можлива річ для Малорусина [5]); знов же, на великоруський лад він випускав т в предлозї „отъ“ тай писав: „ошьдъше“

---

[1]) Проф. Г. Воскресенскій: „Евангеліе отъ Марка“, Сергіевъ Посадъ 1894, ст. 41—42.

[2]) Наведу приклади, які мінї зараз самі собою згадують ся, а можна б їх понаводити безмірно більше. Новгородський посадник XI віку Остромир (див. в Никоновому зводї під 1064 р.) звавсь інакше Стромило (Татищевъ, II, 117). — Посадник середини XII віку — Судило (Соловьевъ: „Исторія Россіи“. т. II, 120, виданнє 4; давальний відмінок — Судилови, Новгор. лїтопись 49). — Слуга новгородського єпископа Спиридона в 1230 роцї — Станило. Пськовський зрадник часів Олександра Невського — Твердило Ивановичъ (Соловьевъ, т. III, ст. 188, вид. 1862 року). В Синодику царя Івана IV: Будило (Устряловъ: „Сказанія князя Курбскаго“ ст. 386), Томило (там само, ст. 388), Ворошило (у Балова в „Этногр. Обозрѣнію, кн. XVIII, ст. 154). В XVII віцї в Казанському та Нижегородському краю: Будило („Этнограф. Обозрѣніе“, кн. IX, ст. 169, — за А. И. Соколовим), Ладило, Ярило (там само). Із „писцовыхъ книгъ“ XVI віку — Томило (за Чечулїним, в „Этногр. Обозрѣнію“, кн. IX, ст. 175), Путило, Яурило, Чурило (там само). — Із „десятней“ XVI віку: Ворошило (див. статтю Н. Харузїна про некалендарні ймення, за матеріялами В. Сторожева, „Этнограф. Обозрѣніе“, кн. XVI, ст. 125), Путило (ст. 126), Томило (ст. 127), Шетило (у Харузїна „Шетилъ“, ст. 127). В Вологодському краю на початку XVII віку — Томило („Этнограф. Обозрѣніе“, кн. XIX, ст. 144, за статтями Н. Суворова і инч.). В Воронїжських матеріялах XVII віку — Путило, Томило (видав В. Сторожев, див. „Этногр. Обозр.“, кн. XXI, 168). Вологодське 1612—1613 року — Поспѣло (за статтями Н. Суворова, див. „Этнограф. Обозрѣніе“, кн. XXI, ст. 169). І т. и., і т. и.

[3]) Калайдовичъ: „Іоаннъ, экзархъ Болгарскій“, Москва 1824, ст. 31.

[4]) „Лекціи“, 1-е вид., ст. 37; 2-е і 3-є вид. — ст. 64; „Изслѣдованія въ области русской грамматики“, Варшава, 1881, ст. 2.

[5]) „Лекціи“, 3-є виданнє, ст. 140.

замість „отъшьдъше“, що в нїякім разї не може бути малоруською познакою [1]): коли це не церковно-словянський паннонїзм [2]), і не скорописна новгородська аббревіятура [3]), а русизм, то він мусить бути чистїсїньким північним великорусизмом [4]). З-поміж инчих північно-великоруських Добрилових особливостей зазначімо є замість ꙗ перед мняким складом: „развращєѥть“ замість „развращаѥть“; анальоґічних написань чимало єсть іще й по других новгородських і псковських памятниках, починаючи з XI віку [5]), тай досї в північно-великоруському наріччю це характерна й послїдовна ознака [6]). Типовим північним великорусизмом являєть ся в Добрила затвердїлість деяких дїєсловних і іменикових суффіксів, в яких він замість и пише ы; отак, як і зараз у північній Великорусї говорять люди: „просы́ть“, „погубылъ“, „совѣтныкъ“ [7]), написав так само й Добрило в свойому Євангелию: „погубывыи“, „просыти“ і „съвѣтныкъ“ (намість „погубивыи“ „просити“ і „съвѣтникъ“); анальоґічні ортоґрафії ми стрічаємо й по других північно-великоруських старих памятниках, а надто близькі — в псковському Прологові 1383 року, де є: исполнывъ,

---

[1]) Д. Соболевський спираєть ся на нашому дїєслові „озвати ся“ тай каже, буцїм початкове о в цьому глаголї пішло з „отъ“. Се не правда, бо тут „о“ = „об“, і замість „озвати ся“ завсїди можна сказати „обізвати ся“, але не завсїди можна сказати „одізвати ся“. Приіменики „о“ та „об“ у нашій мові чергують ся, а приіменик „отъ“ нїколи не обертаєть ся в „о“.

[2]) В Зографському Євангелию єсть: окръвено, ошьдъ. У Синайському Требникові: оходѧщихъ.

[3]) Адже в Новгородському Паремійнику 1271 року (Буслаєв: „Историческая Хрестоматія“, ст. 77 і ст. 81) писар написав: ѡ нѥго, сподїваючись очевидячки, що букву ѡ (вона зветь ся „отъ“) однаково можна прочитати за „от“, навіть коли над нею не буде дашка (ѿ). Такий спосіб укорочувати слова, пишучи намість них одну букву, можна в старих писарів зазначити нераз. Приміром, анальоґічно в Стефановському Паремійнику (рукопис Румянцївського Музею в Москві, Н-р 303) часто трапляєть ся замість слова „зѣло“ одна буква ѕ., замість „азъ“ — буква а., замість „нашь“ — н, замість „єсть“ — буква є.

[4]) Порівн. Колосовъ: „Замѣтки“, ст. 122 і др.; „Обзоръ“, ст. 198.

[5]) „Лекціи“ самого Соболевського на ст. 87—88-ій 3-го видання подають чимало прикладів.

[6]) І про се див. в „Лекціяхъ“ на ст. 88-ій. У Колосова: „Замѣтки“, ст. 105, 121, 326.

[7]) Приміром, диви „О говорѣ крестьянъ южной части Череповецкаго уѣзда“ М. Герасїмова, де подано: „отростыли, смородына, хархотына“ (в „Живой Старинѣ“, 1893, вип. III, ст. 374). Пор. також у Колосова: „Замѣтки“, ст. 97, 20, 108 і др., „Обзоръ“, ст. 90; у Потебнї: „О звуковыхъ особенностяхъ“, 83.

прѣльстныкы, насытылся[1]). — Так отже, пересьвідчившись, що в Добрила часом продирали ся крізь шкаралущу церковно-словянської мови деякі характерні особливости його рідного північно-великоруського наріччя, ми вже можемо підступити й до його написання „оужасаються“ замість „оужасаєтьсѧ“ тай з'аналїзувати його під дійсними крітеріями. Коли ця ортоґрафія не є чужословянїзм (балканїзм)[2]) і не є механїчний розплив пера[3]), то в нїй треба бачити росповсюднену північну великоруську флєксію от (зам. ѣт), яка появляєть ся в спряганню теперішнього часу після j або після шиплячих („знайотъ“, „пишотъ“ замість „знаетъ, „пишетъ“).

Обговорити ґрафіку Добрилового Євангелия і розвіяти напущений д. Соболевським туман можна було без найменчої трудности через те, що Добрилове Євангелиє позначено точною місцевою писаревою записю. Та єсть іще один такий самий памятник, як і Добрилове Євангелиє, але без писаревої записи; то — північно-великоруське або білоруське Євангелиє Московської Синодальної Типоґрафії XII—XIII віку Н-р 6, яке д. Соболевський через свою тенденційність тож само залїчив до „галицько-волинських“ і тим заплутав другого вченого, шановного акад. А. А. Шахматова. В Типоґрафському Євангелию Н-р 6 зустрічають ся два написання: вечеръ субутныи і щѣдръ (замість суботныи та щедръ). Д. Соболевський заявив, що се мають бути малорусизми з замінною довготою[4]) батьки відповідних малоруських фонем, себто „субітний“ та „щідр“ (!!), наче б то малоруська мова знала коли-небудь замінну довготу в слові „щедръ“![5]) Д. Шахматов повірив д. Соболевському, буцїм-то Типоґрафське Євангелиє Н-р 6 є малоруське, але, виходячи саме-таки з цього погляду, мусїв попасти ся в ве-

---

[1]) Соболевський: „Очерки“, 130.

[2]) Вище ми згадували про те, що в південних Словян писало ся часом ю замість ѭ.

[3]) Буква ѭ на стільки близька своїми зарисами до ю, що коли в писаря перо затремтїло в руцї або коли розплившло ся було чорнило, то замість бажаної букви ѭ могла на папері вийти буква ю. Міг і сам переписувач написати з недогляду букву ю замість невиразної букви ѭ свого первопису.

[4]) „Очерки“, ст, 96–97; „Лекціи“, 3-є вид., ст. 67.

[5]) У Малорусів є тільки „щедр“ (пр. „Щедр-вечір“, що перед Новим роком) та „щедрий“ і нїколи не „щідрий“; звука і нема анї в цїм прикметнику, анї в походячих звідси словах.

ликий клопіт; бо хіба ж можна було повірити, що вже й в XII—XIII віці малоруська мова знала довге ӯ? адже таке явище мало повстати в малоруській мові вже аж пізнійше. Не можучи для XII—XIII віку допустити такої замінної довготи в цих словах, д. Шахматов був примушений оголосити „субутныи“ за просту помилку, що в ній друге **у** (замість **о**) написано під впливом попередньої ӯкової сілляби (су-)[1]; а в „щюдръ“ він очевидячки[2]) мусів добачити недовгу фонему „щодръ“ чи „щ̆дръ“. Але й таким витолкуванням він не розплутав справи, бо в цім остатнім слові малоруська мова не мала переходу **ѣ** в **о**: у нас нема „щодрий“, а є тільки „щедрий“. — Пороблену через д. Соболевського крутанину можна розкрутити аж тоді, коли ми ближче приглянемо ся до инчих особливостей того Євангелия Московської Синодальної Типографії Н-р 6. Ранньої історії цього рукопису ми, на жаль, не знаємо[3]), та за те знаходимо в ньому характеристичну ортоґрафію: „биць“ замість „бичь“; а вже ж Малорусин не міг цього написати! ся особливість недвозначно показує нам шлях до Новгороду, Пскову або до Полоцько-Смоленсько-Вітебської землї. Що рукопис походить звідкілясь із тих сторін, се видко нам також із частого поплутання букв **оу** та **к** (девять разів). Отже й написаннє „субутныи“, коли ми його не вважатимем за механічно-несьвідоме подвоєннє сусїдньої попередньої самозвучної букви, є результат північно-великоруської або білоруської діялєктичної звуженої вимови звука **о**, а „щюдръ“ є великоруське або білоруське „щ̆дръ“; до історії ж малоруської мови оті два написання в Типографському Євангелию Н-р 6 не мають жадного дїла.

Трохи важче — заклясіфікувати з повною, докладною точністю ще один памятник, що в ньому один раз написано: „въ твоюмь“, замість „въ твоюмь“. Се — Часослов XIV віку Петербурської Публичної Бібліотеки. Д. Соболевський (в „Очеркахъ“, Н-р 12) самовільно залїчує сей старорускький рукопис до малоруських памятників і тїснійш — до галиць-

---

[1]) А. Шахматовъ: „Изслѣдованія въ области русской фонетики“, ст. 118.

[2]) Порівн. там само, ст. 52.

[3]) Знаємо тільки, що в XVII віці той рукопис належав до Московського „приказа книгъ печатнаго дѣла“. Воскресенскій: „Євангеліе отъ Марка“, Сергіевъ Посадъ 1894, ст. 42.

ких, але в нас нема жаднїсїньких підстав, щоб згодити ся на таку зовсїм безосновну клясіфікацію [1]). В самій рукописї нїде не згадано, щоб вона писала ся в Галичинї або була колись у Галичинї, тай якого-небудь інакшого історичного сьвідоцтва про се в нас немає; а коли вдивимо ся в мову того Часловця XIV віку, то бачимо, що тая мова не тільки спеціяльно про Галичину собою не сьвідчить, ба й у загалї нїчого малоруського в собі не містить, — не тільки чогось рішуче виразнїйшого, ба навіть чогось менче виразного, — одно слово, анї натяку на малоруськість. Приміром, не бачимо ми в Петербурському Часловцї XIV віку навіть таких малоруських особливостей, як помішаннє ѣ та и, ѣ та оу, що трапляють ся мабуть чи не в кожному малоруському рукописові; ба навіть такої, вже блїднїйшої ґрафіки, як жч замість жд або -ти и замість -ть и (розповсюдненої не тільки в південно-руських рукописах, але й у білоруських і новгородських) ми в цьому Часловцї тож само не маємо. Чи є там поплутаннє звуків ѣ та и, можна й про се дуже сумнївати ся, бо всї три випадки, які сюди стосують ся, а то: „къ цр҃кви сѣии (зам. сватѣи)“, „бу́дита“ (приказ, зам. „бу́дѣта“) та „ицилѝ“ — не викликають віри до себе; з-поміж них написаннє „сѣии“ зовсїм скидаєть ся на звичайну писарську антіціпацію дальшої, сусїдньої букви, а не будить воно віри до себе тим більше, що форма „святѣй“ (з ѣ), в загалї мало вживана на Русї [2]), була в XIV віцї для будь-якого руського наріччя мертвою (адже тодї говорили „святой“); а ненаголошена буква и в „бу́дита“ та „ицилѝ“ могла написати ся не через поплутаннє звуків ѣ та и (се могло б указувати на Новгород чи на инче місто північної Великорусї), тільки попросту — через закони т. зв. „а́кання“, що розповсюднене й у Білорусї і в південній Московській Русї. Не маючи таким способом нїяких певних підстав, щоб уважати петербурський Часослов XIV віку за малоруський, мусимо ми й для написання „твоюмь“ (єдиного, що скидаєть ся в Часослові на малорусизм) шукати причину не малоруську. Буква ю могла тут написати ся: а) або з розпливу пера (ю замість ѭ), б) або для зазначення загально-руського, зглядно великоруського звука jo, що ми не раз зустрічаємо по руських рукописах, і в) міг се бути

[1]) У д. Соболевського підставою для такого заклясіфікування служить написаннє букви ѣ замість е. Та я вже вказував, що таке написаннє в жаднім разї не є галицька або волинська спеціяльність, і має воно характер переважно рішучий антималоруський. Див. ст. 17.

[2]) Пор. у самого-таки д. Соболевського: „Лекціи“, 3-є вид., ст. 155.

один із сербізмів, які в XIV віці трапляють ся по великоруських рукописах густо та часто. На користь остатнього погляду промовляли б у певній мірі ще деякі ґрафічні особливости сього Часослова. Писар написав сербським способом замість ѧ букву ѥ в „гл҃ѥще“, л. 79 [1]), ...що зрештою могло б бути і виявом великоруського а́кання. Три рази написав той писар замість ѧ букву ѣ в словах: „въ чѣдѣхъ“ (= въ чѧдѣхъ), „чѣдью“, „ужѣсъ“ (= оужѧсъ); така ґрафіка відома і із сербських памятників [2]), і має вона собі відгук у живій сербській мові (чедо, ужес), — хоч може вона зовсім добре поясняти ся також і з великоруських діялєктичних причин (новґородських, псковських, де напр. кажуть „чеща“ зам. „чаща“); може вона поясняти ся також із церковно-словянських, тай із загально-руських (ѣ = я); має вона собі звісну анальоґію, приміром, у псковському „чѣсъ“ (= чясъ, часъ), також із XIV віку [3]). Наче сербізм, виглядають у Петербурському Часослові XIV віку і ті написання, де поплутано тверде й мняке л: „распалѧлаше“ л. 79 замість „распаляаше“ [4]) та „волѣны“ замість „волъны“, л. 75 v.; також ѣ замість ъ в „безѣ“ 40; також ѧо замість ѧу два рази в „олокѧотъма“, л. 78 [5]), з грецького *ὁλοκαύτωμα* (порівн. сербський діфтонг ао, приміром в „писао“). Найбільше по сербському виходить ѧ замість ъ в „гр҃ѧтань“ (три рази, поруч „гр҃ътань“); та се міг би бути також один із виявів великоруського акання. Д. Соболевський не може дати собі ради з тим „гратань“ [6]), бо признати його за а́каннє — се значило б признати петербурський Часловець XIV віку не за „галицький“; а витолкувати як малорусизм, „гратань“ не дасть ся: адже нї в живій малоруській мові нема такої фонеми, ані в малоруських памятниках нема такого написання. Але в характері сербізму виясняєть ся оте „гратань“ найлекше. Нїби чимсь сербським дихає в петербурському Часослові ще й заміна хѡ через хъ в закінченнях аорістів: „помянухъмъ“, „послушахъмъ“, „смятохъмъся“, „исполнихъмъся“, бо се пригадує собою сербське закінченнє

[1]) Се написаннє в „Очеркахъ“ Соболевського не зазначено, та я користуюсь друкованим текстом сього Часослова, що подано його в київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ“ 1885, Н-р 1, додаток III.

[2]) Див. у Майкова: „Исторія сербскаго языка“, ст. 448, 457 і др.

[3]) Соболевський: „Очерки“, ст. 127. Але в „Часослові XIV віку“ він хоче оті написання вважати вже за галицизм.

[4]) Се не зазначено в „Очеркахъ“, та я знов користуюсь текстом, надрукованим в „Университетскихъ Извѣстіяхъ“.

[5]) Беру се з друкованого тексту.

[6]) „Лекціи“, 2-е вид., ст. 58; 3-є вид., ст. 89.

хмѳ[1]). — Загальне вражіннє, яке зостаєть ся в мене з читання петербурського Часловця XIV віку, се — таке, що писаний він нїде, як у Москві, за часів московського митрополита-Серба Кіпріяна, що через нього великоруські рукописи того часу рясно забагатїли на сербізми [2]). Може ця моя думка покажеть ся мало підпертою, може сей Часловець XIV віку вийшов із Пскова[3]), може він у загалї не дасть ся точно заклясіфікувати, — тільки ж залїчувати його до памятників малоруських так само нема жаднісїньких причин. Через те не можна втягати до матеріялів для історії малоруської мови написаннє „твоюмь“, яке ми маємо в с ь о м у памятнику; а що не можна втягати в історію малоруської мови всїх инчих написань сього памятника (пр. „гратань“), про се нема чого й казати.

Ба навіть і в тих рукописах, які писано руками справжнїх Малорусів, але які мають зміст церковний або, тїснїйше, богослужебний, букви оу та ю, вжиті писарями замість ѹ та ꙗ, навряд чи завсїди визначають собою малоруську замінну довготу, себто навряд чи завсїди репродукують ся ними довгі звуки ō та jō, що розтягли ся з коротких звуків у позіції перед ослаблими глухими.

Коли такі написання в південно-руських церковних памятниках (їх і не багато) мають бути таки діялєктольогічними малоруськими виявами, а не чужословянїзмами і не простими помилками, то швидче вже нагадують вони нам собою к о р о т к і у та йо, а не довгі ō та йō. Бодай се треба сказати про ті (всї вони й нечисленні) випадки, які ми знаємо з Галицького Євангелия 1266—1301 року, та з Холмського Євангелия XIII-го віку. В першім Євангелию „прозвутеръ Георьгии“ написав тричі букву ю, а не ѥ: „морю жю“ (= морю же), „въшюдшю“ (= въшьдъшю, въшедъшю) та „Июдѣюмъ“ (= Июдѣѥмъ, dativus pluralis). В сучасній нашій мові ми відповідно до першого слова маємо: „морю жѳ“ або (се в північно-малоруських говорах) „морю жо“, а відповідно до другого — рідке (харківське) „ввішѳдчи“ або загально розповсюднене „ввійшовши“, — з коротким о; звука і в тих двох

---

[1]) Завважити треба, що інакших випадків, де б замість ѳ писав ся в Часловцї ъ, ми не бачимо, — от хіба ще в грецькому „олокаотъма“.

[2]) Пор. Тіхонравівські „Лѣтописи русской литературы“. кн. 6, ст. 69—71, в статтї Буслаєва, що вже давно звернув увагу на сю обставину.

[3]) Я за Псковом не обстаю тільки через те, що не бачу в сїм Часловцї поплутання шиплячих і свистячих.

нїде не чуємо. Як що приймемо, що галицький „прозвутеръ Георьгии“ написав букву ю в отих двох словах не під механїчним впливом сусїднїх складів [1]), а з діялєктичних малоруських причин, то його буква ю в словах „жю“ та „въшюдшю“ мусить визначати собою той самий недовгий звук о (чи ьо), який ми чуємо в сучасних фонемах „жо“ та „ввійшовши“ [2]). Тому-то й третє Георгієве написаннє: „Июдѣюмъ“ замість „Июдѣємъ“ — навряд чи містить у собі замінну довготу; як що й тут буква ю не повстала під впливом початкової попередньої букви ю, то ми його анальоґічно повинні прочитати попросту: „Июдѣjомъ“, без усякої довгости звука о. Так само і в Холмському Євангелию XIII віку [3]), де маємо „отрочищюмъ“ і де маємо також „ѣдущомъ“ і „мытаромъ“ [4]), ми повинні тую букву ю читати за коротке о (ьо). Або, що найменче, ми мусимо лишити і Георгієве „Июдеюмъ“ і Холмське „отрочищюмъ“ під дуже великим сумнївом [5]).

Єсть іще один памятник, незвісного походження, в якому ми маємо ю замість є, оголошене д. Соболевським, за малоруську замінну довготу. Це — Показчик до Євангельських Чтений XIII—XIV віку, оправлений разом із Галицьким Крилоським Євангелиєм 1144 року: там єсть „ієтюръ“ замість

---

[1]) „Жю“ міг він механїчно написати через те, що перед цією сіллябою написав уже був „морю“, з буквою ю; друга ж буква ю, в слові „въшюдшю“, може бути механїчною антіципацією („предвосхищеніемъ“) тієї букви ю, що містить ся в дальшому, кінцевому складї. Такі помилки в рукописах трапляють ся дуже часто по всїх усюдах.

[2]) В старих галицьких грамотах форма „въшодъши“ або „пришодъши“ трапляєть ся раз-у-раз.

[3]) Писано його перед 1300 роком. Див. Срезневський: „Древніе памятники русскаго письма и языка“, 2-е вид., ст. 158.

[4]) Соболевський: „Очерки“, ст. 93. (Там подано точне написаннє, з початковим ю.

[5]) Я не вдавати му ся тут у ширший розслїд, чи справдї Холмське євангелиє є памятник малоруський. Мінї здаєть ся, що так. Але завважу, що точних доказів у нас на те не має. Писано Холмське Євангелиє, як зазначив відомий палєоґраф Срезневський, іще в XIII віцї, а з напису на ньому видко, що за якусь сотню лїт по своїм написанню воно (в 1376 роцї) належало до однїєї Холмської церкви; можна навіть підозрівати (пор. напис), чи не привіз те Євангелиє в Холм князь Ю. Холмський. Треба ще памятати й ту обставину, що город Холм, заснований 1259 року, заселив ся дуже мішаною людністю, яку прикликано туди з усїх країв; зовсїм можлива річ, що Холмське Євангелиє написав якийсь захожий Білорусин (пор. Іпатську лїтопись, ст. 558) або захожий Новгородець, яких у Галицько-Володимерському князївстві було чималенько (порівн. звістку про них у Володимирі Волинському — Іпат. лїт., 605). Виразних малорусизмів у Холмському Євангелию нема.

„ѥтеръ“. Ми не знаємо, де писано той Показчик. Галицьке Крилоське Євангелиє, написане 1144 року, знаходить ся з XVII віку в Великорусї, і от можлива річ, що як-раз у Великорусї хтось дав спільну оправу для Галицького Крилоського Євангелия 1144 року і для великоруського або білоруського Показчика XIII—XIV віку; але, знов, можлива річ, що Показчик оправлено разом з Євангелиєм іще в Галичинї, — а в такім разї се, природно, міг би бути памятник, писаний не де, як у Галичинї. Рішучих малорусизмів у нїм нема, але нема й дуже разячих антималорусизмів[1]), — через те можна б з бідою думати, що Показчик писано рукою Галичанина, а не якогось Білорусина або Великорусина. Та поклавши навіть, що Показчик є памятник малоруський, ми не сьміємо бачити в „ѥтюръ“ замінну довготу. Слово „ѥтеръ“ — таке не руське, таке не народнє, що жадним фонетичним змінам на руському ґрунтї воно й підлягти не могло: анї Великорусин із Білорусином не могли обернути його в „єтьор“, анї Малорусин не міг розтягти його в „єтьо̂р“; звук ѥ повинен був у цїм чужім слові вдержати ся незмінним у всїх старих Русів[2]). Через те я думаю, що в написаннї „ѥтюръ“ ми маємо написаннє „ѥтюръ“, у якому отся буква ю, вжитая з посьпіху під впливом початкової букви ю, роспливла ся на папері через швидкий хід пера або через велику краплину чорнила, яку захопив писар своїм пером із повного каламаря. А добачати малорусизм у тім „ѥтюръ“ нема жадної спромоги.

Отже найпевнїйшими предками того нашого і, що повстало з ō (перед ослабленими глухими та перед й), являють ся для наших очей букви у та ю аж тодї, коли ми їх знаходимо в живих грамотах (київських, волинських та галицьких), починаючи з кінця XIII віку[3]): аж в їхнїй ґрафіцї, такого типа, як „сво-

---

[1]) Тільки написаннє „от◦ вченикъ“ (зам. „отъ ученикъ“ = від учеників) виглядає якось не по малоруському. Тут буква ◦ не нїма, вона не є ґрафічна заміна букви ъ: „ot včenik“ не можна було б і вимовити без трудности; — виходить, що писар Показчика так і вимовляв: „oto včenik“, а се для Малорусина XIII—XIV віку навряд чи натурально, бо фонема „від“ (о̂д) сьвідчить своєю замінною довготою про повне ослабленнє у старих Малорусів кінцевого ъ у предлозї „отъ“. А в тім, деяку більше чи менче ймовірну малоруську основу можна буде підшукати і для цього „oto včenik“... хоч се буде, як-то мовляють, „із ґріхом на половину“.

[2]) А переписувач Луцького Євангелия XIV в., не можучи впорати ся з чужим для себе суффіксом тер, написав у цьому слові свій рідний суффікс тор (такий самий, як у слові „которий“): еторъ, л. 138 v.

[3]) Мабуть, найстарійший приклад — 1292 року.

юмъ“ та „нюи“ або „добровульно“ та „друздъ“, ми безпечно вже можемо бачити свої рідні форми (сучасні „своюом“ „своїм“, „добровуольно“, „добровільно“ і т. и.). Само собою розуміється ся, що й старі малоруські грамоти ми повинні аналїзувати з належною фільольоґічною обережністю, ми завсіди повинні оглядати ся на живу сучасну мову, — і не в кожній букві у та ю, написаній у грамотах замість о та ѣ, ми сьміємо вичитувати довгість. В одній галицькій грамоті ми бачимо: „торгувля“ (замість „торговля“), — і от, д. Соболевський зараз оголошує, нїби оте у є результат замінної довготи![1]) Слóва „торгівля“ в нашій мові нема: єсть українське „торгóвля“ (з наголосом на ó) та галицьке „торговля́“ (з ненаголошеним о); малоруський ненаголошений звук о, а тим паче в суффіксї ов, легко може переходити без усякої замінної довготи в звук у, — через те поруч „торговля́“ ми чуємо ще й вимову: „торгувля́“. Отсе ж і є тая самая форма, яку ми знаходимо в старій галицькій грамотї, буде тому 500 год! Звук у в нїй — короткий і не повстав через замінну довготу. А перехід малóруського ненаголошеного о в у сконстатовано[2]) вже й у найстарійшому памятнику малоруського письма, який ми тільки маємо: згадаймо „которивуѭ“ замість „которивоѭ“ (ablativus fem. sing.) в київському Ізборнику Святослава 1073 року.

А в тім, д. Соболевському в загалї нема щастя на аналїзї галицьких грамот, бо, щоб їх фільольоґічно добре аналїзувати, треба попереду вивчити ся малоруської мови, якої д. Соболевський не знає.

В своїй „Филологіи и Погодинской гипотезѣ“ (Київ, 1904) я подав на те чимало доказів і, між инчим, згадав був таку сьміховину, що наше „пилом припасти“ (запорошити ся) д. Соболевський перекладає: „возникнуть благодаря усердію“ (диви в мене ст. XXIII), бо по російськи „пылъ“ = „усердіе“. Галицькі та волинські грамоти XIV—XV віку — ще темнїйша вода для д. Соболевського. Зустрів він у приписцї на Луцькому Євангелию: ѯ иконы кованыѫ, а ѳ иконы з вѣньци“ (себто „чотирі ікони кованих, а три ікони з вінцями“) — тай заразїсїнько виковує неможливе слово „звеньць“ (!!!) і радїє, що ось, мовляв, знайшов і в грамотах букву ѣ замість е: „звѣньци“ написано нїби то замість „звеньци“!!... Або от іще приклад. Єсть одна звірина, що зветь ся по нашому „хомúк“; (порівн. у І. Верхратського: „Нові знадоби до номенклятури народнёї“, в „Правдї“ 1878, т. II, ст. 233); і по польськи ця звірина зветь ся chomik; по великоруськи, а рівночасно й знов по нашому — „хомякъ“ (з інакшим суффіксом, нїж „хомик“ у нас і „chomik“ у Поляків). Тепер ми вимовляємо наше и твердо (як „хомúк“, „chomýk“), а в XIV—XV віцї звук и вимовляв ся значно мнякше, і з цїєї причини пріі-

[1]) Пор. „Лекціи“, 3-є вид., ст. 67.

[2]) Див. ще в Колосова: „Очеркъ“, ст. 62.

звище „Хомиковичь“ написано в одній галицькій грамотї „Хомѣковичь“[1]). Д. Соболевський, не знаючи нашої мови і знаючи тільки своє спільно-руське „хомякъ“, заявляє, нїби „Хомѣковичь“ мало повстати з „Хомяковичь“, і на цїй підставі будує свої зовсїм фальшиві думки про природу винайденого їм „галицько-волинського“ ятя. А грамоти, на досаду д. Соболевському, так таки й не знають того, буцїм то, „галицько-волинського“ написання букви ѣ замість букви є, яке д. Соболевський познаходив у своїх нїби то „галицько-волинських“ церковних памятниках, — отаких, як новгородське Добрилове Євангелиє та иньші. Навіть нема такого ѣ у слові „Корабчѣвскій“, яке подає з грамоти д. Соболевський мабуть за неточним друкованим виданнєм (з грамоти литовського князя Олександра Коріятовича 1375 року даної Смотрицькому монастиреві домінїканів). В „Корабчѣвскій“ він добачає букву ѣ замість є, а на правду в тім слові вийшла простїсїнька друкарська помилка. В працї Н. Молчановського: „Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ до 1434 года“ (Київ, 1885, відб. з „Университетскихъ Извѣстій“) це слово виписано точно з самої грамоти: „Карабчѣевьский“ (див. ст. 159 і 221). Д. Молчановський виразно завважає (ст. 159), що єсть неточні друковані видання грамот, а на ст. 220—221 він наново друкує геть усю згадану грамоту 1375 року, вивіривши її за автентичним оріґіналом, дак отже сумнївати ся про його точність ми не можемо. Ще ж у д. Молчановського (ст. 159) зазначено, що й до наших часів на північ од Смотрича зостаєть ся село „Карабчѣевка“... Бачимо отже, що тут буква ѣ єсть оснівне ѣ, а не замість є, як того собі бажав би д. Соболевський на підпору своїй фальшивій гіпотезї про „галицько-волинське“ вживанне букви ѣ замість є. — Тай ще иньші (а вони дуже й дуже нечисленні до того!) написання букви ѣ замість є, про які д. Соболевський думає, буцїм познаходив їх у галицьких грамотах, — вони й не істнїють направду: попросту д. Соболевський вклепав ся тай не зміг їх розпізнати, бо не знає малоруської мови. Найважнїйші з тих написань мають знаходити ся в двох галицьких грамотах, написаних Болестрашицьким поповичем 1359 і 1366 року; в тих двох грамотах наче б то написано букву ѣ замість є ось у яких словах: „Олефѣрко“, „попо Печѣрескыи“ (зам. „попъ Печерьскыи“) і „Бѣзна“ (наче б то замість „Бездьна“). З поміж тих трьох слів буква ѣ в імени „Олефѣрко“ визначає собою старий, оснівний звук ѣ, і написано її зовсїм не через замінну довготу; се видко із склонення імени „Олехвір“ (genit. — Олехвіра, dat. — Олехвірові, ablat. — Олехвіром, voc. — Олехвіре!), чого не відає д. Соболевський, бо мови нашої не знає. Незнанне нашої мови і повний брак живого чуття до неї пошкодили д. Соболевському ще гірше тоді, як підступив він до двох других слів, що містять ся в тих самих видрукованих грамотах Болестрашицького поповича: „попо Печѣрескыи“ та „Бѣзна“; долучу сюди ще й третє слово: „Ганькѣ“ (nominat.), якого д. Соболевський не торкаєть ся, але воно єсть у виданню тих грамот і відносить ся сюди само. Треба памятати, що друковане виданнє тих обох грамот, яким користуєть ся д. Соболевський, аж кишить очевидними помилками супроти рукописного оріґіналу, і про одну важну помилку зміг догадати ся навіть д. Соболевський: що видавцї друкували „ніой“, коли в оріґіналї очевидячки мусїло бути „нюй“. Та д. Соболевський, не знаючи мови, не зміг постерегти ще виразнїйшої їхньої помилки:

[1]) Так само й у київській Несторовій лїтописї єсть „хомѣки“ (Лаврент.).

видавці не вміли розібрати букву ъ од букви ѣ. От, приміром, вони видрукували ъ, а не ѣ, в реченню: „съ счемъ и с колодяземъ“ замість „с ѣсчемъ и с колодяземъ“ (написаннє „ѣсчемъ“ — очевидячки має бути: „ѣзчемъ“, себто „з їзковою риболовлею“); так само вони видрукували: „Андрѣка“ замість „Андрѣка“. І навідворіть: дé б мало бути ѣ, там видавці видрукували ѣ: „Ганькѣ“ замість „Ганькъ“ (чит. „Ганько“), „Бѣзна“ замість „Бъзна“ (Sambucus, або рідше — Syringa), „попо Печѣрескыи“ замість „попо Печърескыи“. (Що до букв ъ та ѳ, то вони скрізь плутають ся у Болестрашицького поповича; він писав букву ѳ навіть замість нїмого ъ, — прим. „попѳ“ зам. „попъ“, — і навпаки: писав він букву ъ замість основного ѳ, — прим. „Печърескыи“ зам. „Печѳрескыи“). Нїчого того д. Соболевський не зміркував тай добачив у тих друкованих помилках своє бажане „галицько-волинське“ ѣ, очайдушно накинувши таким способом малоруському наріччю неістнїючі слова́: „Печірський“та аж монструозне „Бізна“. Адже Малороси, чи то в Галичинї, чи де, говорять не „Печірський“ тільки „Пече́рський“ (коли з наголосом на е́), або з наголосом на кінцї: „Печерськи́й“, та „Печарськи́й“ та ще — в архаїчнїйших говорах — „Печорський“ (здаєть ся, що се з подвійним наголошуваннєм: і на о, і на кінцї; я, правда, особисто чув наголос тільки на кінцї: „Печорськи́й“); те саме чуємо й у споріднених словах: „пече́рний“ та „печа́рний“, „з пече́р“ або „з печа́р“ (nominat. „пече́ра“ і „печа́ра“; про появу тут звука а див. у мене в „Филологіи и Погодинской гипотезѣ“, ст. 53–58 і ст. XVI)... Так само немає в нас у нїякісїнькому говорі сло́ва „бізна“, а єсть тільки „бе́зна“, або „бе́здна“, і се — дуже звичайне слово. Беру, приміром найсьвіжійше число галицькоï часописи „Руслан“, яке прийшло до мене в той саме момент, коли я пишу оцї рядки, — розгортаю і зараз бачу: „в бездні“ (див. „Руслан“, 1905, ч. 130, ст. 3); а лїтературних прикладів я міг би показати д. Соболевському скільки завго́дно, — між инчим у Кулїша в його віршованих перекладах Шекспірових драм: „бе́зна“ (Львів, 1882, т. I, ст. 403), де метром зазначуєть ся й наголос на е... — Із таких сьміховин д. Соболевського кожному ясно, що д. Соболевський не має анї найменчого нюху супроти нашої мови: — дак куди ж йому писати її історію!

III.

Параллєльні написання букв Ы та И.

Появу ы замість и, або навпаки, ми й зараз можемо постерігати в живому великоруському та білоруському наріччю, а не тільки в нашій мові; здебільша се там випадки не фонетичні. — Це саме явище ми стрічаємо й по найстарійших великоруських та білоруських рукописах, починаючи з XI віку; корінь „стиг“ і „стыг“; Юрієвське „сылы“ (коли тут не ґрафічна антіципація).— Старе великоруське затвердїннє суффіксів в „Хутинъ“ і „Хутынъ“; затвердїннє ще й иньших суффіксів по старих новгородських памятниках; сюди ж відносять ся й усї три такі написання в новгородському Добриловому Євангелию 1164 року, які д. Соболевський бажав би зробити малорусизмами. — Рясне морфольоґічне поплутаннє и та ы у флєксіях імен. і вин. відмінків мн. ч. по всїх староруських памятниках, не малоруського походження; між инчим один такий випадок єсть у московському Типографському Євангелию Н-р 7 загально великоруського типу; про се Єван-

гелиє див. низче. — Старі новгородські і московські написання твердих флексій, типу: „однъмь“, „тъмъ“, „тъихъ“. — Численні старописні великоруські закінчення род. відм. з буквою и, а не з буквою ъ, такого типу, як у Двинських грамотах XIV—XV віку: „с ывн“ (= „съ ивъ“); причина сього; анальогічна часта поява букви ъ, а не и (і не ѣ) в закінченню дав. відм. не малоруських памятників, такого типу, як „нашему старѣйшинъ“. — Численні староруські, хоч би й не малоруські, приклади на деклінаційний суффікс „-ымъ“ та „-мъ“ замість „ыми“ та „ми“. — Псковські приклади, геть усякого типу, на поплутаннє або рівнобіжне написаннє букв ъ та и; сюди відносять ся й усї чотирі випадки з Поликарпового Євангелия 1307 р., обговореного в переднїйшому роздїлї; всї вони — типові великоруські. — Питаннє про московське Типографське Євангелиє Н-р 7, що д. Соболевський самовільно залїчив його до памятників „галицько-волинських“ тай захотїв добачити в ньому малоруське поплутаннє ъ та и. Мова сього московського Євангелия Н-р 7 має в собі спеціяльні антималоруські ознаки; вона очевидячки великоруська тай мабуть таки пра-московська; вона не має в собі жадного малорусизму; бо тая міна букв ъ та и, яку зазначує в московському Типографському Євангелию Н-р 7 д. Соболевський (три випадки), належить до типових великоруських морфольогічних явищ та рукописних абревіятур; кумедне становище, в яке вскочив д. Соболевський, силуючись накинути сьому Євангелию Н-р 7 поплутаннє къ та оу („оуз оустъ“!). — Порада для д. Колесси: яким способом придбати йому науку, щоб непомильно розпізнавати, чи поплутано в староруському памятнику звуки ъ та и, чи не поплутано?

Поплутаннє звуків ъ та и — це одна з дуже релїєфних особливостей нашої мови; і вже навіть у найстарійших малоруських памятниках (київських Ізборниках князя Сьвятослава 1073 і 1076 року) вона відбиваєть ся зовсїм виразно [1]). Та несправедливо було б уважати за малоруський, без аналїзи, геть усякий староруський памятник, де часом трапить ся тая особливість, бо й у сучасній великоруській мові північній (подекуди й у великоруській мові південній) і в мові білоруській єсть цїла серія випадків, що в них ми чуємо ы замість сподїваного и, або навпаки. І те саме ми знаємо із дуже старих великоруських та білоруських рукописів.

Іще Колосов та Потебня були позазначували, що в сучасному північно-великоруському наріччю трапляєть ся помішаннє и та ы, инодї — нефонетичне, приміром у північно-великоруському тыхъ, оны, одны, людьмы [2]), инодї фонетичне, приміром у північно-великоруському: мило (зам. мыло, Seife), мыло (зам. мило, lieb), ми (зам. мы, wir), мылость (зам. милость,

[1]) Диви мою „Филологію и Погодинскую гипотезу“ (Київ 1904), стор. 60.

[2]) Колосовъ: „Замѣтки о языкѣ и народной поэзіи въ области сѣверно-великорусскаго наръчія“, ст. 20, 108.

Gnade), колы (зам. коли, wenn), полинь (зам. полынь, Absinth, Wermuth) і т. и.[1]). Зрештою, і в остатньому слові (полинь зам. полынь) ми маємо діло мабуть із нефонетичним явищем — помішанням суффіксів ин та ын; порівняймо приклади, подані з Череповецького повіту Новгородської губернії: смородына, хархотына [2]); там у Череповецькому повіті анальоґічно притверджують ще й инакші мнякі суффікси, до яких мають ся тверді параллєлї, — прим. отростыли [3]). Се явище зазначували й инчі фільольоґи та етноґрафи не один раз. От і під Семіпалатинськом у Сїбіру кажуть „во своясы“ [4]), а відомий співець великоруських билїн Ів. Рябінїн вимовляє: „сыльный богатырь“ або „Владымеръ князь“ [5]). Часто кажуть: „въ моей дружины (= параллєльно: дружини, дружинѣ), ко дружины, по правды — по истины [6]). Од себе додам, що я чував анальоґічні приклади ще й із уст ґ́каючих Астраханських козаків і в загалї — ґ́каючих жителїв нижньої Волги, ну от хоч би в Саратовській губернії; між инчим, вони дуже часто кажуть: „пысать“ замість „писать“ і „подпыщыкъ“ (під коллєктівною постановою, поданнєм і т. и.) замість „подписчикъ“.

В південно-великоруському сучасному наріччю — те саме. От, у мещовському говорі Калужської губернії ми зустрічаєм із одного боку нефонетичні заміни: оны [7]), изъ комнати, до думи, ракити, изъ службы, до суботи, съ досади, корови, берези [8]), а з другого боку — фонетичні: високай (= высокій), вышня (= вишня, Kirsche) [9]). В великоруському Путивльському говорі теж часто чують ся форми типу „изъ комнати“, але їх правдиве

---

[1]) Колосовъ: „Замѣтки“, ст. 98; „Обзоръ“. ст. 90. Потебня: „О звуков. особ.“, 83.

[2]) М. Герасимовъ: „О говорѣ крестьянъ южной части Череповецкаго уѣзда“ — в „Живой Старинѣ“ 1893, вип. 3. ст. 374.

[3]) Там само, ст. 374.

[4]) „Этнографическій Сборникъ“, вип. VI, С.-Петербург, 1864, ст. 3.

[5]) Це я й сам чув із його уст нераз, тай д. Є. Ляцький віддав цю Рябінїнову особливість у своїх записях, що друковано в „Этнографическомъ Обозрѣніи“.

[6]) Соболевський („Лекціи“, 3-є вид., ст. 200) зовсїм справедливо вказує, що тут, попросту, стоїть родительний відмінок замість місцевого та давального. Пор. і під наголосом: къ Нѣпры-рѣкѣ.

[7]) Див. мещовські „Матеріялы“ в „Извѣстіяхъ Отдѣленія русскаго языка и словесности Академіи Наукъ“ 1898, т. III, кн. 2, ст. 72.

[8]) Там само, ст. 95.

[9]) Там само, ст. 72.

значіннє стає виразним, коли ми возьмемо [1]) відворітно-анальоґічні форми під наголосом: къ жены (= къ женѣ), на травы, къ удовы.

У Білорусів, коли вже не казатимем про загально-білоруське нефонетичне „яны“ або „ваны“ (= они), поплутаннє звуків ы та и виступає часом у дуже релїєфних прикладах. Візьмімо в цокаючих говорах приклади під наголосом: „увыдзѣў“ (= увидѣлъ) [2]), „ты смали напіўся“ (= смолы напился) [3]), або в Гомельському говорі після губних співзвуків: вйшла (= вышла), карóви (= коровы, nominat. plur.), ви (= вы), висихáть (высыхать) [4]); в остатнїм слові ми чуємо звук и також після с, на що маємо й другий гомельський приклад: синочки (= сыночки)[5]), тимчасом як у північно-західній частинї Мінської губернії чуємо замість сподіваної мнякости твердість після с: сыножаць (зам. загально розповсюдненого „синожаць“ = сѣножать) [6]).

По старих рукописних великоруських, а по части й білоруських памятниках можна зазначити поплутаннє букв ы та и аж із найдавнїйших часів, здебільша — нефонетичне, зрідка — фонетичне. До речі сказати, тенденційний д. Соболевський силуєть ся затерти стародавнї великоруські й білоруські явища отого другого сорту (нефонетичного); в найновійшому (3-му) виданню своїх „Лекцій“ він навіть зовсїм викинув із VI розділу рубрику: „Отожествленіе (старорусскаго) ы съ и“, яка ще містила ся в перших двох виданнях і яка в будь-чиїх лекціях, присьвячених „Исторіи русскаго языка“, повинна містити ся вже хоч би з огляду на „Малорусское нарѣчіе“, бо в малоруському наріччю се ж одна з його суттєвих особливостей. Як бачимо, д. Соболевський волить зовсїм оминати се дражливе фонетичне питаннє, волить зовсїм покинути важну фонетичну й діялєктольоґічну лякуну в знаттях своїх слухачів-студентів, аби лиш — боронь Боже — не запав у їхню душу який-небудь сумнїв про справедливість історично-діялєктольоґічних гіпотез свого вчителя, які він волить подавати їм голословно і які, додаймо, вимірені проти малоруської національности.

---

[1]) Соболевський: „Лекціи“, 3-е вид., ст. 200.

[2]) Див. білоруські етноґрафічні „Матеріалы“ Шейна (С.-Петербург, 1893), ст. 122.

[3]) Шейнъ: „Матеріалы“, ст. 515.

[4]) Соболевський: „Бѣлорусское нарѣчіе“ — в „Живой Старинѣ“ 1892, вип. 3, ст. 19.

[5]) Там само, ст. 19.

[6]) Там само, ст. 20.

Та ми тут пригадаємо не тільки ті приклади, котрі були й у самого д. Соболевського в відповідній рубриці давнїйших двох видань його „Лекцій“, але покажемо ще й инчі і цїкавійші.

Найбільшу серію старописних прикладів ми маємо з Новгороду.

Новгородських прикладів на „ги“, „ки“, хи“ (зам. „гы“, „кы“, „хы“), ба навіть на „р҃ы“ замість „ри“, які починають ся з новгородської Мінеї 1095 року (здаєть ся, що найстарійший — къ ширъінѣ, 99) [1]), ми ширше зачіпати не будемо, бо вони зовсїм не характеристичні. А перейдїмо до інакших:

В Новгородській Мінеї 1097 року єсть „непостъижьна“ замість „непостижьна“. В попередньому виданню своїх „Лекцій“ д. Соболевський був показував [2]) це саме слово, написане з буквою ъі, ще в пятьох иньших північно-руських памятниках, і тому не можна думати, щоб це була простїсїнька рукописна помилка. Очевидячки в північній Великорущинї дуже здавна почали плутати ся в цьому коріневі звуки ы та и, — десь певне під силою якоїсь анальоґії [3]).

В Новгородському Юрієвському Євангелию, що його переписав один чернець новгородського манастиря сьв. Юрія між 1119—1128 роком [4]), звернуло на себе увагу (здаєть ся, найпередше д. Шахматова) написаннє: „сълы“ замість „силы“. Переконуючої ваги це написаннє не має, бо тут буква ъі могла бути антіципацією другої букви ъі в сусїдньому дальшому складї; але не завадить згадати сучасне північно-великоруське: „богатырь сыльно-могучой“ і завважити, що той Новгородець-чернець, який переписав оте Євангелиє, писав без великої дбайливої вчености і повиявляв чимало й инчих особливостей своєї рідної мови [5]).

Імя Новгородської місцевости „Хутынъ“ вимовлялось із давна „Хутъінъ“ і (рідше) „Хутинъ“. Вкладна запись сьв. Вар-

---

[1]) Ненароком цей приклад попавсь і в нове видання „Лекцій“ д. Соболевського, ст. 179.

[2]) Ст. 73. В 3-му виданню він, як я вже казав, волїв зовсїм викинути всяку згадку про цю новгородську ортоґрафію.

[3]) Може бути, що й у старім Новгородї відбуло ся, як і в нашій мові, повне помішаннє дїєсловів „стигнути“ (досьпівати) і „сты[г]нути“ (холонути).

[4]) Про се Євангелиє гл. в мене: „Филологія и Погодинская гипотеза“, Київ 1904, ст. 63.

[5]) Див. там само в мене, ст. 63.

лаама Хутинського (перед 1192 роком) дає нам: Хоутиньскоую[1]), і в Хутинському Апостолові XIV віку ми маємо: на Хутинѣ[2]). Се певне, не фонетичне явище: воно виясняєть ся, мабуть, поплутаннєм суффіксів ин та ъıн (порівн. псковське „въ пустıни“, яке ми зустрінемо далї). Та поруч із тим не забуваймо, що давальний відмінок од „Израиль“ (а він мав би бути „Израилеви“) написано в Хутинському Апостолові XIV віку: Из[раиле]въı[3]).

В Новгородському Добриловому Євангелию 1164 року ми вже бачили аж три написи: погубъıвыи, просъıти і съвѣтнъıкъ[4]). В усїх трьох випадках букву ъı замість и написано з причин нефонетичних: мнякі суффікси затвердїли тут через анальогію до відповідних твердих суффіксів. Що д. Соболевський самовільно оголосив був новгородське Добрилове Євангелиє за малоруський памятник, про це я вже згадував.

В Ростовському Житіи Нифонта 1219 року, де єсть між инчим мало характеристичне „крıлати“[5]), знаходить ся також для іменительного відмінка множного числа така форма: „неислѣдованъıя неизмѣрнъıя чинъı роставлени быша“, 113[6]), а ми чекали б були: „неислѣдованıи неизмѣрнıи чинı“ (або архаїчнїйше „чинове“). Тут ми маємо перед собою не якесь фонетичне явище, але маємо факт помішання номінатіва і аккузатіва pluralis, яке потроху й поволї почало відбувати ся в руській мові мабуть чи не з XI ще віку і яке з XIII віку стало ся причиною того, що ъı та и в закінченнях множинного номінатіва та аккузатіва страшенно попереплутували ся. Прикладів такої плутанини ми знаємо в старих рукописах безлїч, як от для іменительного відмінка в Новгородському Пролозї 1262 року: „въ немь же

---

[1]) Видано її у Срезневського: „Древніе памятники русскаго письма и языка“, Петербург 1863, додаток до 2-ої частини. Також в „Извѣстіяхъ Акад. Н.“, X.

[2]) Воскресенскій: „Древне-славянскій переводъ Апостола“, ст. 166—167.

[3]) Див. у Воскресенського, згадане місце.

[4]) Див. вище, ст. 19.

[5]) „Извѣстія Акад. Наукъ“, X, VI, 596.

[6]) Соболевський: „Лекціи“, 3-є вид., ст. 191. Тут я навмисне наводжу багацько тих самих прикладів, які зібрано в самого д. Соболевського в його „Лекціях“, — щоб лїпше підкреслити тую супротивність д. Соболевського із самим собою, в яку він раз-у-раз впадає, коли береть ся тенденційно кляcіфікувати старо-руські рукописи многоятевого типу. І низче, в дальших рубриках, я вмисне силуватиму ся, де тільки можна буде, наводити як-раз ті самі приклади, що відомі й самому д. Соболевському.

честьнъыя гвоздъı въложенъı суть", л. 53 v., або в Новгородському Паремійнику 1271 року: „осьли и рабъı" 14, „врази Июдовъı" 83, „вънуци аспидовъı" 92 v., „вратници адовъı" 192 і т. и.[1]). В Московському великоруському Типографському Євангелию XII віку Н-р 7, яке д. Соболевський самовільно зачислив до „галицько-волинських"[2]), маємо: „породи ехидьновъı (іменит. або зват. відмінок). Найцїкавійше в цій появі те, що дїло бувало й навпаки: писарі замість винительного відмінка писали, своєю чергою, форму іменительного відмінка, надаючи таким способом винительному відмінкови закінченнє и там, де ми граматично були б сподївали ся бачити букву ъı. От, у Новгородському Милятиновому Євангелию 1215 року: „идѣмъ... въ градı" 147; в згаданому Новгородському Прологові 1262 року: „положиша хлебı" 120 v.; в Новгородському Євангелию 1270 року: „учаше народı" 37; в Рязанській Кормчій 1284 року: „ѥфиопьскыѥ образı черни (вин. в.) въ багряни прѣложивъ" 326; в Лаврентьєвській (Суздальській) лїтописї 1377 року: „по друзи (зам. по другъı) послашася" і т. и.[3]); в Новгородському[4]) Апостолї з половини XIV віку: „съсуди (вин. мн.)"[5]).

В духовницї новгородця Климента, написаній перед 1270 роком, знаходимо: „съ ѡднъımь"[6]) замість „съ однимь"; до речі сказати, це — памятник, на якому д. Соболевський допустив ся деяких перекручень[7]). Тут ъı в „ѡднымь" повстало очевидячки з анальоґії до орудного відмінка членних прикметників: добрымь, сильнымь і т. и. Анальоґічно знов таки до цього, образовано московські форми XIV віку: „тъıми" — в духовницї Москов-

---

[1]) У Соболевського в згаданому місцї (ст. 191) аж повно всяких прикладів.

[2]) „Очерки", ст. 68.

[3]) Більше прикладів — у Соболевського в „Лекціяхъ", ст. 191.

[4]) Порівн. у Воскресенського: „Древне-славянскій переводъ Апостола", ст. 174.

[5]) У Воскресенського, ст. 164.

[6]) Видана у Срезневського: „Свѣдѣнія и замѣтки", вип. IV, 38—39 (Н-р XXXV).

[7]) Він запевнює (Лекціи", 3-є вид., ст. 169), буцїм він знайшов там рідкий у старих Великорусів (а тепер і зовсїм у них невідомий) давальний відмінок на ови: Данилови. Але це — видумка самого д. Соболевського: в духовницї Климентовій написано „Даниловичю", а не „Данилови". В загалї треба сказати, що нїколи не завадить вивіряти як слїд усї рукописні дані, на які покликуєть ся д. Соболевський.

ського великого князя Йвана Калити; „ис тыхъ селъ“ — в духовниці Московського великого князя Йвана Йвановича [1]).

В Новгородському вже згаданому Апостолі з половини XIV віку: „злоби (род. в.)“ замість „злобы“ [2]), що зрештою може бути й зовсім правильною формою [3]). Згадаймо в цій самій рубриці, що в Новгородському договорі з Тверию 1270 року стрічаємо форму: „у Кюрили“ (а ми сподівали б ся: „у Кюрилы“). В північних Двинських грамотах XIV—XV віку: „с ыви (= съ ивы)“, „взыскалъ отцини своеи (= отчины своеи)“, „отъ Олуфѣрьєви земли, до Несторови пожни“. В грамотї 1667 року: „отъ берези (= отъ березы)“, „до берези (= до березы)“ [4]). Хоч і як сильно ці приклади скидають ся на фонетичне поплутаннє звуків ы та и, але мабуть тут скрізь букву и написано на звісний новгородський лад замість ѣ (бо Новгородці плутають здавна звуки ѣ та и), а в такім разї всї оті виписані форми — зовсім етимольогічні явища: вони можуть бути або окремими формами родительного відмінка з закінченням ѣ [5]), або результатом поплутання родительного відмінка з відмінком місцевим. Ця друга думка скріпляєть ся иньшими прикладами, які ми зараз наведемо.

В Новгородському Сильвестровому Збірнику XIV віку є написаннє: „на онои странъı“ [6]). Воно могло б виглядати так, наче б то тут написано букву ы замість того звука и, який повстав із новгородської вимови, де звук и появляєть ся замість ѣ (на странѣ, на страни, на страны). Так само в північно-великоруському Іпатському лїтописному списку XIV—XV віку: „нашему старѣйшинъı (давальн. від.)“ 138; в грамотї 1459—1470 року: „господину владыкъı Іонъı [7])“; в записї на Євангелиї 1471 року Петербургської Публ. Бібліотеки: „при архимандрѣтѣ Кузьмъı“; в II-ій Новгородській лїтописї в відпису з XVII віку: „о опришнинъı, въ деревни Княжщинъı, ня Вѣшеръı рѣки, въ земшинъı [8])“; в відомому нам новгородському списку Слова о Полку Ігореві: „тяжко ти головъı (давальн. від.) кромѣ плечю“; в північних

---

[1]) „Лекції“, ст. 187.

[2]) Воскресенскій: „Древне-славянскій переводъ Апостола“, ст. 164 і 174.

[3]) А саме, коли ми допустимо, що іменительний відмінок цього слова мав у новгородського писаря форму „злобь“, а не „злоба“.

[4]) І се, знов, єсть у „Лекціяхъ“ д. Соболевського, 3-є вид., ст. 181.

[5]) Так думає п. Соболевський, ст. 181.

[6]) Див. і це у д. Соболевського: „Лекції“, 3-є вид., ст. 200.

[7]) Ак. Арх. Э., I, 46.

[8]) Новгородські лїтописи 98, 99, 105, 106.

БИБЛІОТЕКА РУССКОГО НАРОДНАГО ДОМА * ВО ЛЬВОВѢ *

великоруських піснях, записаних для Річарда Джемса в XVII віці мабуть у Холмогорах: „охте мнѣ, молоды (дав. від.), горѣвати!“[1]). Та все оце — явища не фонетичні. Тут — розповсюднене великоруське (як і білоруське) помішаннє родит. відмінка жіночого роду з давальним і з місцевим відмінком.

В Новгородському Прологу 1356 року: „безаконьнымъ“ замість „безаконьными“. В північно-великоруському Іпатському літописному списку: „ратнымъ“ 431, „околнымъ“ 613. В північно-великоруськ. Погодинському збірн. з початку XV віку Н-р 872: „всѣмъ“ 188 v., „всимъ“ 190 v., „симъ“ 190 v., „сичемъ глаголы (= сицеми глаголы)“ 228 v. В Новгородській грамоті 1459—1470 року: „малымъ островкы“ [2]). В північно-великоруському Златоустї XVI віку [3]): „симъ глаголы“ 14. В усіх оцїх наведених прикладах [4]) кінцеве ъ замість сподіваного и не є результат помішання обох звуків, але се є певна етимольоґічна форма орудного відмінка, яка й досї живе в мові Великорусів і Білорусів. Найпередше повстала вона очевидячки із флєксії „ыми“, де кінцевий звук и міг зовсїм легко з'ассімілювати ся з переднїйшим звуком ъ; а потім закінченнє „мъ“ перейшло й у такі форми, як „всѣми“, „сицеми“ і в другі (пр. „городами“), де вже не було нїякого звука ы в передостатній сіллябі [5]).

У Псковських памятниках (XIV віку) єсть ось які випадки всякого типу, що в них — здебільша нефонетично — пишеть ся ъ замість сподіваного и, або навпаки. Найбільше їх — у Псковському Прологові 1383 року: „исполнъивъ, прѣльстнъыкы, кнъигы, насытъился, ръызы, о(т)крити, рибъ, рибарь“ [6]). У Псковському Параклитикові 1309 року: „гризениємь“ [7]). У дру-

[1]) Сї цитати згуртовано у д. Соболевського: „Лекціи“, ст. 200.

[2]) Ак. Арх. Э. I, 47.

[3]) Власність Петербурської Публичної Бібліотеки, Q. 972.

[4]) Підкреслюю те, що взяв я їх із „Лекцій“ таки д. Соболевського (3-є вид., ст. 176), — отже всї їх він знає.

[5]) Д. Соболевський виясняє собі це явище інакшим способом: закінченнє орудного відмінка жіночого роду „...ами“ мало б позичити звук ъ із закінчення орудного відмінка мужеського роду, що кінчавсь на ъ (пр. волкъ). Таке виясненнє — само собою дуже натягнене і неймовірне, а до того не потверджуєть ся даними із старих рукописів. У старих рукописах не знайдено анї однїсїнького прикладу на закінченнє „...амъ“; навпаки — найстарійші приклади — це як-раз ті, де в передостатньому складї був уже звук ъ („...ымы“ замість „...ыми“).

[6]) Соболевський: „Очерки“, ст. 130.

[7]) „Очерки“, ст. 126.

гому Псковському Параклитиці 1386 року: „покриваємъ, поживе непостыжими, въ пустыни, высними (= вышними), злымы“ [1]. Далі — в Псковській Палеї 1494 року: „всѣмы“ 158 [2]). В списку XVI віку із Псковської грамоти 1483 року: „дали Климяты соцкому“ (замість сподіваного „Климяти“, або „Климятѣ“), „по псковской пошлинъ“ (зам. „пошлини“, або „пошлинѣ“) [3]). З того, що в нас сказано в горі про такі самі написання новгородські, читачеві видко, що́ мають визначати собою і всі оці написання псковські. Додаймо тільки, що зовсім такі самі або анальогічні написання ми маємо й у Поликарповому північно-великоруському Євангелії 1307 року, яке д. Соболевський бажав би затягти до памятників „галицько-волинських“, але про яке з незаперечною певністю можна сказати, що його написав Великорусин із північної области та ще, мабуть, точніш людина саме із Псковської области [4]). Ті випадки, в яких Поликарп мав (по малоруськи, на думку д. Соболевського!) поплутати ы та и, ось вони чотирі: „Назарянынѣ“, „седмы-жды“, „на невъзблагодатьныя излия“ та „растерза ризи“; тай то з них зовсім треба викинути четвертий випадок (ризи), де и стоїть не замість ы, але замість ѣ [5]); в крайнім разї воно може сьвідчити, хіба, що іменительний відмінок єдиного числа вимовляв ся в Поликарпа: „ризя“. І всі три иньші Поликарпові написання — типові великоруські, що чимало таких самих ми вже бачили. Бо в Поликарповому „Назарянынъ“ ми маємо поплутанне двох дуже споріднених суффіксів ин та ын [6]), яке ми бачили і в псковському „пустини“ і в усяких новгородських прикладах. В Поликарповому „злия“ поруч „невъзблагодатьныя“ ми маємо дїло з відомим загальноруським морфольогічним явищем — поплутанням іменительного і винительного відмінка множного числа; всяких старо-великоруських прикладів на се ми навели в горі чимало, тай то таких, що всі вони відомі й самому д. Соболевському. Нарештї, в pen-

---

[1]) Там само, ст. 133.

[2]) „Лекції“, 3-є вид., ст. 176.

[3]) Ак. Юр. Н-р 2 — в „Лекціяхъ“, ст. 200.

[4]) Поликарп міняв не тільки ч і ц, як инчі північні Великоруси, але й ж та з, на псковський лад. Приміром, він писав: ложье, л. 17 v., замість лозье і т. и.

[5]) Пор. у самого Соболевського: „Лекції“, 3-є вид., ст. 182 і ст. 180.

[6]) Адже поруч форми мужеського рода з суффіксом ин („Назарянинъ“) форма жіночого роду навіть у старо-словянській мові мала суффікс ын („Назаряныни“).

dant до Поликарпового „седмъı-жды“ нагадаймо наведену в горі велику серію близьких анальоґічних прикладів із памятників новгородських (із закінченнєм мы зам. ми); а маємо ми також анальоґічні приклади й спеціяльно-псковські: „выснимъı“ (= вышними), „злымъı“, „всѣмъı“ [1]).

Так от бачимо, що зустрічаючи в якомусь першому лїпшому рукописові букву ъı замість сподіваного и або навідворіть, ми передше повинні з пильною аналїзою розглянути стрічені нами написання, а не оголошувати їх нї сїло нї пало за малорусизми, бо як раз той рукопис може бути собі великоруським або білоруським. Сумну научку супроти сього дає нам собою д. Соболевський, коли він витолковує на малоруський лад тії два-три щиро великоруські написання з буквами ъı та и, які він познаходив у північно-великоруському (мабуть, псковському) Поликарповому Євангелию 1307 року, що про нього ми зараз були згадували, та в Євангелию 1164 року новгородського дяка Добрила, за яке в нас теж була вже згадка, та ще в одному памятнику, що про нього ми досї згадували тільки побіжно, — а саме, в Євангелию XII віку Московської Синодальної Типографії Н-р 7. Варто спинити ся на цїм остатнїм памятнику трохи уважнїйше, щоб розглянути, чи справдї є в ньому малоруське поплутаннє ъı та и.

Ранньої історії того Типографського Євангелия XII в. Н-р 7 ми, на жаль, не знаємо, бо на ньому не написано, звідки воно[2]); за патріярха Никона воно було в Москві. Д. Соболевський самовільно заявляє, що воно має бути памятником „галицько-волинським“, тобто малоруським, а тимчасом у цьому Євангелию є така антималоруська (великоруська або білоруська) ознака, як написаннє букви ѣ в „кдѣ“; цю особливість сам д. Соболевський нераз де инде признавав за неможливу для південно-руських

---

[1]) Р. Ѳ. Брандт, професор історії руської мови в московському університеті, казав мінї, що на його думку не треба шукати жадних морфольоґічних або фонетичних анальоґій до Поликарпового написання „седмы-жды“, бо буква ъı в Поликарповім „седмъıжды“ має бути звичайнїсїнька ґрафічна антіціпація („предвосхищеніе“) другої букви ъ, яка стоїть в сіллябі жды. І се може бути; — але хіба анальоґія між „сед-м-ъı“ і „людь-мы“ далека?

[2]) Бодай так сказано у д. Соболевського, що описав те Євангелиє в своїх „Очерках“, ст. 68. Сам я особисто не знайшов часу, щоб розглянути той рукопис. Колись зроблю й се.

памятників [1]). Немалоруська особливість у тім Євангелию Н-р 7 — також випуск т в приіменику „отъ“: „оступаютъ (зам. отъступаютъ), „оходя въ пустыню“, „ошьдъше“, „ѡ нею“, „ошьлъ“, „ошьдъшема“, „ошьдъ“; коли не прийняти того паннонського пояснення, яке я навів був вище [2]), то треба тут бачити великорусизм, а в жаднім разі не малорусизм, як того бажав би собі д. Соболевський. Знов же й буква ю в „пребюдеть“ (= пребудеть), коли писар не списав її з південно-словянського оригіналу, може бути тільки великоруснзмом, а ніяк не малоруснзмом. В загалї нїякісїньких малоруських особливостей тут не має: се — памятник звичайного загально-великоруського типу, навіть без тих спеціяльнїйших діялєктичних північно-великоруських ознак, що майже завсїди трапляють ся по рукописах новгородських; — нема тут новгородського помішання шиплячих і свистячих, нема заміни ѣ через и; тай дуже можлива річ, що Типографське Євангелиє Н-р 7 написано саме в тій місцевости, де повстала Москва. Д. Соболевський радий був би добачити в цьому Євангелиї малоруське помішаннє ѣ та и в написаннях: „на родители“ 37 v. замість „на родителѣ“ (вин. від. мн. ч.) та „злыи (зам. „злыѣ“) злѣ погоубить“ 169 v.; але ж тут ми маємо не помішаннє звуків ѣ та и, тільки поплутаннє іменительного і винительного відмінків множного числа, яке дуже рясними прикладами і не раз зазначив сам д. Соболевський у всяких великоруських памятниках [3]). Хотїв би нарештї д. Соболевський добачити в Типографському Євангелию Н-р 7 малоруську заміну ъı та и, тай от витягує він звідти написання: „породи ехидьновъı“ (зам. „ехидьнови“), „развращении“ (зам. „развращенъıи“) та „ужика си ıєму“ (зам. „съıи“). Але з тих трох написань буква и в слові „развращении“ легко могла повстати вже й попросту як антіципація сусїдньої букви и, а написаннє „си“ є абревіятура повної форми „с[ъı]и“. Що ж до третього написання: „породи ехидьновъı“ (зам. сподіваного „ехидьнови“), то не думаємо, щоб тепер і сам д. Соболевський глядїв на це як на фонетичну появу: адже тут звичайнїсїньке руське поплутаннє іменительного й винительного відмінків множного числа; знов нагадую, що значна частина тих новгородських прикладів, які я понаводив у горі, знаходить ся в „Лекціяхъ“ самого д. Соболевського.

[1]) „Лекціи“, 1-е вид. 37; 2-е і 3-є вид. — 64; „Изслѣдованія въ области русской грамматики“, Варш. 1881, ст. 2.

[2]) На ст. 18 і д.

[3]) „Лекціи“, 3-є вид., ст. 192.

Щоб показати, до яких сьміховинних наслїдків і до якого заслїплення може довести необачна тенденційність, я маю ще згадати, яким кумедним способом спробував д. Соболевський доводити, нїби писар московського Типографського Євангелия Н-р 7 плутав також у та въ, як воно звичайно буває в Малорусів. Само собою, що, коли б писар Євангелия Н-р 7 навіть справдї таки був плутав у та въ, то це не був би в нього жаден малорусизм, бо й більшина Великорусів і всї Білоруси тож само плутають у та въ; але ж, на досаду д. Соболевському, переписувач Євангелия Н-р 7 нїде того бажаного поплутання не виявив. І от д. Соболевський пішов шляхом монструозних здогадів: — знайшовши в тім Євангелию Н-р 7 дві вопіючі описки: „усплевемъ“ (замість „исплевемъ“) та „уз устъ“ (замість „из устъ“), д. Соболевський „считаетъ возможнымъ думать, что въ этихъ примѣрахъ является предлогъ въз“, а не помилка замість из. Здогад сей на стільки монструозний, що навіть сам д. Соболевський, хоч завсїди має звичку висловлюватись аж надто зарозумілим, самовпевненим тоном, додає цїм разом: „кажется“. Нї! тут і для „кажется“ не може бути місця! бо раз, що руський приіменик въз має зовсїм інакше розумінне, нїж приіменик из[1]), а друге — що ставить ся він із відмінком винительним, а не з родительним. Невже д. Соболевський не знає, що по староруському було б: „въз оустa“, а не „въз оустъ“?!

Всї ті остороги, які я подавав тут проти мнимого поплутання звуків ы та и, можуть знадобити ся тільки для тих, хто вже знає научну фільольоґію або, бодай, знає старо-словянську і старо-руську граматику. А коли хто не знає граматики, то могтиме, всїм на диво, добачити малоруське поплутанне ы та и навіть там, де й нїякого натяку на таке явище не має. От д. Колесса (ще й професор!), скоро побачив „и собрашася пакы народи“ в Лаврівських перґамінових листках, які він відносить до XII—XIII віку, то зараз оголосив, що це малорусизм: „Така поява и замість ы в слові народи має діялєктольоґічне значінє і характеризує давні памятники південно-руського походження“, сьміливо заявляє він[2]). Тимчасом „народи“, з закін-

[1]) Порівн. і по вкраїнськи: „по-уз хату“ (= по-при хату) та „із хати“. Се ж два супротивні поняття.

[2]) Ст. 8 окремої відбитки з 53-го тому „Записок Наукового Товариства імени Шевченка“, 1903.

ченням и, є зовсім правильна форма іменительного відмінка, і таке закінченнє и для іменительного відмінка мужеського рода т. зв. о́нового склонення являєть ся правилом не тільки для всіх старо-руських нарічий, ба так само й для старо-словянської мови (відповідно до грецького *οι* в *οἶκοι* та до санскритського ē в tē = ці). Щоб не видумувати собі таких дивних діялєктольоґічних „критеріїв", проти сього є тільки один однїсінький спосіб: вивчити елєментарну шкільну граматику старословянської мови. Найпрактичнїйше було б вивчити граматику Лєскіна: вона й не дуже велика і не важка, а написана научно.

IV.

Поплутаннє Ѣ та И.

Поплутаннє старо-руських звуків ѣ та и може відбувати ся або з причин фонетичних (особливо характеристичних для мови малоруської), або з причин зовсім не фонетичних, а етимольоґічно-морфольоґічних, через закони анальоґії. Се остатнє явище доволї розповсюднене в наріччях великоруських та білоруських, і коли ми його стрічаємо по старих памятниках, то повинні стерегти ся, щоб не притягувати його даремно до малоруської фонетики. — Зпоміж нефонетичних поплутань букв ѣ та и по старих великоруських та білоруських рукописах найпередше треба зазначити сю появу в дїєсловах на -ити та -ѣти; форма „съвѣдитель"; невдала проба д. Соболевського виснувати з самісїнького написання „съвѣдитель" тую думку, буцїм звуки ѣ та и фонетично плутали ся в писаря Типографського Євангелия Н-р 6 (а він був, мабуть, полоцьким Білорусином, — порівн. вище, розд. II); не можна сього напевне твердити і про писарів Віденського Октоїха та Пандектів Антіохових 1307 р., хоч сї двоє могли вже б бути і галицькими Малорусами. — Рясним, тільки ж нефонетичним способом плутають ся геть по всїх старо-руських рукописах флєксії и та ѣ в мнякому склоненню, під силою відповідних форм твердого склонення (се написання такого типу, як „на конѣ", „къ душѣ", „отъ моюи души). — Нефонетично появляєть ся звук и замість ѣ в великоруському та білоруському склоненню займенника вьсь („вьсихъ", „вьсимъ" і т. д.); старі московські приклади на таке склоненнє; яка причина сеї морфольоґії? І навпаки: ѣ, а не и маємо ми в деклїнаційних великоруських або білоруських флєксіях займенника „сь" або „сей" („сѣхъ", „сѣмъ", „сѣми"). — Морфольоґічне поплутаннє в старих білоруських та великоруських памятниках для форм множного числа такого типу, як „родителѣ", „конѣ" та „моѣ"; причина — помішаннє іменительного і винительного відмінків мн. ч., яке й досї в живих білоруських та великоруських говорах не дійшло ще до кінця. Тим то, коли писар московського Типографського Євангелия Н-р 7 (мабуть, суздальський Великорусин, — див. розд. III), залїченого тенденційно од д. Соболевського до памятників „галицько-волинських", написав „злыи" та „родители", то звідси нїяк не виходить, щоб він

мав плутати на малоруський лад звуки ѣ та и. — Старо-новгородські написання типу „народѣ“ замість „народи“ (nominat. pluralis); вони вже належать до тих фактів, що їх добре можна пояснити і морфольоґічною причиною і фонетичною. — Та єсть у великоруському й білоруському наріччю іще й такі випадки, де ѣ з и плутають ся з причин безперечно фонетичних, а вже не з морфольоґічних. Се найчастїйше в наріччю північно-великоруському; сучасні приклади з новгородського наріччя на се фонетичне явище; приклади на фонетичне поплутаннє ѣ та и по старих новгородських памятниках, починаючи з XI віку. Таку міну між ѣ та и знає й власноручний Служебник Варлаама Хутинського XII віку, з-під Новгорода, залїчений д. Соболевським самовільно до памятників „галицько-волинських“: палеоґрафічне сьвідоцтво Срезневського про те, що цей Служебник писано рукою самого Варлаама Хутинського; тай аналїза мови Хутинського Служебника показує, що в нїм нема малорусизмів, а єсть новгородські спеціяльні великорусизми.

Нїчого спільного анї із малоруським, анї навіть із новгородсько-великоруським фонетичним поплутаннєм звуків ѣ та и не мають ті явища, що сполучені з т. зв. „а́каннєм“, яке дуже розповсюднене поміж південними Великорусами та Білорусами; приміром, південно-великоруська і білоруська фонема: „на дѣли“ (= „на дѣлѣ“) — не є результат поплутання звуків ѣ та и, а буква и в такім випадку не може сьвідчити про малоруськість писареву. — А д. Соболевський в пятьох староруських памятниках, які він силоміццю накинув Галичинї та Волинї, силуєть ся виясняти на малоруський лад тую мішанину букв ѣ та и, що повстала або з білоруського та південно-великоруського а́кання; або, що-найбільше, повстала вона з особливостей говора псковського. а) Один із таких памятників — білоруський список „Поучений Єфрема Сирина“ 1492 року, зроблений з волинського оріґіналу XIII віку; чому д. Соболевський боїть ся згадати про київський Зарубський оріґінал другої частини того самого більшого збірника, в якого склад входять отсї „Поученія Єфрема Сирина“? Разячі антималоруські особливости „Єфрема Сирина“; декотрі його білоруські ознаки мусїв признати й сам д. Соболевський, особливо а́каннє; та він думає, що той переписувач-Білорусин у загалї репродукує точно свій волинський оріґінал; некритичність такої думки. Але з неї виходить також, що й Київську (Зарубську) частину своєї збірки, повну таких самих „галицько-волинських“ ятїв, мав той Білорусин XV віку переписати зовсїм точно; куди ж тодї подїнеть ся ґіпотеза д. Соболевського про великорусизм старого Київа? — б) Про „Часослов XIV віку“ Петербурської Публичної Бібліотеки (мабуть, московський, часів митрополита-Серба Кіпріяна) див. вище розд. II. — в) „Лѣствица“ XIII—XIV віку Московського Архіву Мінїстерства заграничних справ. Її численні антималорусизми; писав її або акаючий смоленський Великорусин, або Білорусин. — ґ) „Виґолексїнський Збірник XIII віку з Новгородського Юрієвського манастиря; тенденційні перекручування д. Соболевського; безсторонні палеоґрафічні сьвідоцтва Полѣнова та Срезневського. Жадних малорусизмів у Виґолексїнському Збірникові нема; буква и замість ненаголошеного ѣ належить до особливостей сполучених із а́каннєм, яке виявило ся в Виґолексїнському Збірникові рясними прикладами; тільки ж воно очевидячки не є чисте південно-великоруське а́каннє або білоруське, але є воно ознака старої мови міста Пскова, „молодшого брата Новгорода“. — д) Такий самий памятник — уривок із „Апостола“ XIII віку Новгородської Софійської Бібліо-

теки, із щирою Новгородською орнаментикою. Північно-великоруські діялєктичні ознаки сього памятника, зазначені д. Купріяновом; одна особливість, близька до ákання, трохи натякає па псковське походженнє писаря; але він міг бути й природним Новгородцем, — тільки ж нїяк не Малорусином.

Поплутаннє звуків ѣ та і — одна з найбільше відомих і найдавнїйших малоруських особливостей; вже й у найстарійших південно-руських памятниках, київських Ізборниках Сьвятослава 1073-го і 1076-го року, вона репрезентуєть ся яркими прикладами [1]). Тільки ж ся особливість не є виключно малоруська, бо росповсюднена вона й у північно-великоруському наріччю, а подекуди навіть у південно-великоруському та в білоруському; тим-то, не маючи належної обережности, иногї можна буває спершу подумати, ну, скажемо, про рукопись новгородську, чи не писав її якийсь Малорусин. Окрім того знаходить ся ціла серія граматичних випадків, де ѣ замість и, або и замість ѣ, з'явили ся через законні етимольогічні причини, які повстали або ще за часів загально-словянської мови, або на спільно-руськім недіялєктичнім ґрунтї, або спеціяльно на ґрунтї великоруськім та білоруськім. Коли такі граматичні випадки одбивають ся на ґрафіці старо-руських рукописів, то їх теж не треба залїчувати до малорусизмів, але треба попереду пильно подивити ся, чи не Великорусином або чи не Білорусином писано, часом, відносний памятник. Свій огляд мнимих поплутань ѣ та и я почну саме з отієї остатньої, граматичної категорії.

Єсть чимало дїєсловів, що образують свій infinitiv, зовсїм етимольогічно, двома способами: і по формі III кляси (на ити), і по формі IV кляси (на ѣти), при тім або не міняючи свого значіння анї трохи, або здобуваючи тільки певний осібний одтїнок. Приклади: „съмотрѣти“ і „съмотрити“, „мьдьлѣти“ і „мьдьлити“, „изгорѣти“ і „изгорити“ і т. и. Сюди належать також оцї параллєльні форми: з одного боку — „съвѣдѣти“ (або, із спорідненим пнем — „съвидѣти“), од якої образовано nomen agentis іменик „съвѣдѣтель“ або „съвидѣтель“; а з другого боку друга параллєльна форма — „съвѣдити“, од якої образовано іменик „съвѣдитель“. Що „съвѣдитель“ не є ґрафічна

---

[1]) Диви в мене в „Филологіи и Погодинской гипотезѣ“, Київ 1904, ст. 59–60.

помилка, а дійсна староруська форма, — на це ми маємо доказ у сучасному вкраїнському „сьвідитель“ [1]), де ми чуємо після „д“ зовсім тверду вимову, — бо чуємо той звук, що Росіяне віддають буквою „ы“, а Поляки — латинською буквою „у“[2]). Тим то, коли ми зустрічаємо написаннє „съвѣдитель“ в Євангелию Н-р 6 Московської Синодальної Типографії, то ми не повинні вірити запевненню д. Соболевського, що в цім Євангелию, мовляв, стрічаєть ся „малоруське“ поплутаннє ѣ та и (а до речі сказати: більше випадків, де б замість ѣ стояло и, в цьому Євангелию не має); ні! ми не можемо бачити в ньому не тільки малоруського поплутання ѣ та и, але навіть не можемо бачити й новгородського поплутання, бо и в „съвѣдитель“ — це поява етимольоґічна, а не фонетична, і вона можлива для всіх руських нарічий. Д. Соболевський самовільно зве Євангелиє Н-р 6 памятником „галицько-волинським“; ми, знов, бачили в ньому такі особливости [3]), які вказувалиб і на Новгород і на Псков і на область говора Полоцько-Смоленсько-Вітебського; а що ми мусимо відмовити цьому памятникові фонетичне поплутаннє звуків ѣ та и, то дуже можлива річ, що написав його якийсь Білорусин із по-під Полоцька чи взагалї звідкілясь із тих сторін. Так само ми ще не сьміємо бачити фонетичного помішання звуків ѣ та и і в усіх инчих памятниках, дібраних д. Соболевським, де буква и, а не ѣ, стоїть тільки в слові „съвѣдитель“. Такі памятники — Віденський Октоїх XII—XIII віку та Пандекти Антіохові 1307 року, що переховують ся тепер у Львові [4]). Може й справдї вони — галицькі, як того бажав би д. Соболевський, але ми дотиї не сьміємо напевне казати, буцїм вони плутають ѣ та и, доки знаємо, що в Віденському Октоїху єдиним прикладом такого плутання має бути „свѣдитель“, а в Антіохових Пандектах — тільки „свѣдитель“ та ще „всихъ“. Бо і в слові „всихъ“

---

[1]) Так говорять на всїм просторі Вкраїни; навіть од Харківщан я чув „сьвідитель“, дарма що у Квітки пишеть ся „свыдитель“ (= свидїтель).

[2]) В загалї обидва дїєслови: „вѣдѣти“ і „видѣти“ — здавна впливали й впливають один на одного через свою етимольоґічну і льоґічну близкість. В Новгородському Остромировому Євангелию ще з XI віку ми маємо характеристичну помилку: вѣдѣ, л. 289ᵃ, замість видѣ. На Полїссю замість „невіжа“ кажуть „невижа“. (Див. „Фил. и Погод. гипот.“, ст. XIII, примітка). В сучасній, живій українській мові ми поруч „ненавидїти“ маємо й „ненавидити“. Диви прим. у Г. Григоренка: „Наши люде на сели“ (Юрьевъ 1899), ст. 134: „зненавыдыла“.

[3]) Див. ст. 21.

[4]) Їх торкаєть ся д. Соболевський у своїх „Очеркахъ“.

звук и може з'являтись у памятниках навіть найщирійших московських; се ми ще побачимо далі, коли торкнемо ся деяких деклїнаційних флєксій; та до цієї точки ми зараз потроху й перейдемо.

Жадного малоруського поплутання звуків ѣ та и ми не можемо добачати в старих руських рукописах іще й тодї, коли маємо дїло з явищами мнякого склонення, бо тут усї одхилення од норми спочивають на анальогії з твердим склоненнєм. Коли ми, в місцевому відмінку, замість сподїваного „на конѣ", „на конѣхъ", „на душѣ" читаємо: „на конѣ", „на конѣхъ", „на душѣ", то ми можемо вважати за аксіому, що оті ятьові закінчення збудували ся замість сподїваних „ижевих" закінчень не інакше, як під анальогією відповідних форм твердого склонення (а ті форми: „на влъцѣ", „на влъцѣхъ", „на женѣ"). Такою самою силою анальогії повстав і давальний відмінок „душѣ" замість давнїйшого „души". І супротивну деклїнаційну форму на и замість давнїйшої форми на ѣ дала мнякому склоненню знов таки сила анальогії твердого склонення: се буває в родительному відмінку жіночого роду єдиного числа та в іменительному і винительному відмінках множного числа: мала б бути форма: „моєѣ душѣ" та „синеѣ пьтицѣ" (се — правильна, стара форма), а почала вона заміняти ся на „моєи души" та „синеи пьтици" — під впливом „жены"; мало б бути в множному числї „дýшѣ", „пьтúцѣ", а з'явило ся ще й „дýши", „пьтúци", під впливом „жéны". Найстарійші великоруські приклади такого деклїнаційного помішання твердих і мняких основ ми маємо вже й у Новгородських Мінеях XI віку. В Новгородській Мінеї 1095 року: „въ человѣчѣ (зам. человѣчи) образѣ" 81; „въ ветъсѣ одежѣ" 93; „къ ширынѣ" 99; „святѣи госпожѣ Богородицѣ" — се в записї на тій Мінеї; „изъ отроковичи" (зам. сподїваного „изъ отроковицѣ") 45; „преподобныя Евфросинии" 192. В Новгородській Мінеї 1096 року: „въ пустынѣ" 51 [1]). Що до малоруських памятників, то й там іще з XI віку зачинаєть ся отакий вплив форм твердого склонення на форми мнякого склонення; бодай ми маємо один такий випадок у київському Ізборнику Сьвятослава 1073 року і, знов, теж один випадок у київському Ізборникові Сьвятослава 1076 року [2]) і не можемо рішити, чи це має бути

[1]) Д. Соболевський повинен се знати, бо цї факти єсть і в його „Лекціяхъ", 3-є вид., ст. 177 і 179. Єсть чимало прикладів і з других великоруських країв.

[2]) Див. у мене: „Филологія и Погодинская гипотеза", Київ 1904, ст. 59 і 60.

в них поява фонетична (бо там у загалї плутають ся ѣ та и), чи — по просту морфольоґічна.

Заіменник „вьсь“ (весь) у білоруському і в старому великоруському наріччю (в сучасному великоруському рідше) має в закінченнях орудного відмінка єдиного числа і трьох непрямих відмінків множного числа звук и замість ѣ: „всихъ“, „всимъ“, „всими“. Що в старих руcько-литовських (= білоруських) грамотах[1]) таке написаннє не позичено писарями-Білорусами з мови малоруської[2]), яка впливала на склад офіціяльної литовсько-руської мови, але що воно відбиває в собі тодїшнї справжнї білоруські форми, — на се ми маємо живий доказ у теперішнїй живій білоруській мові, бо й досї од Білорусів ми можемо почути: всихъ, всимъ, всими. Коли звернемось до рукописних памятників другої руської мови: великоруської, то бачимо се явище широко розповсюднене в північно-великоруському наріччю і — далеко менче — в південно-великоруському. Приклади з рукописів північних, приміром новгородських — менче піддають ся точній аналїзї, бо великоруська Північ здавна знає й фонетичне плутаннє звуків ѣ та и, а через те де-хто[3]) резонно каже, що буква и в Новгородському написанню „съ всимь племенемь“ у духовниці Новгородця Климента (перед 1270 роком) або в написанню „всихъ“ у Двинській рядній грамотї XIV—XV віку — могли б були вважати ся за фонетичну північну заміну стародавнього звука ѣ, — так само як і сучасні Новгородські фонеми: „всихъ“ „всимъ“ і т. и. Але ж такі самі форми з буквою и ми знаходимо і в памятниках південно-великоруських, приміром із Москви, де звуки ѣ та и в загалї не змішують ся; от, у духовниці Московського великого князя Йвана Калити (XIV віку) ми маємо: „со всими волостьми“, „по всимъ пискупьямъ“, а в Московському Спиридоновому Євангелию 1393 року: „всихъ зелии“ 42 v., 66 v.[4]); ясно, що це — живі тодїшнї московські граматичні форми, а не фонетичне плутаннє звуків ѣ та и. Треба думати, що всї оті форми повстали, і в білоруському і в великоруському наріччю,

---

[1]) Приміром, у грамотї Вітовта 1383 року: всими пожитки, всимъ потомкомъ.

[2]) В малоруській мові „всѣми“ та „всѣмъ“ вимовляють ся: „всїми“, „всїм“.

[3]) От, хоч би, й д. Соболевський у своїх „Лекціяхъ“, 3-є вид., ст. 186.

[4]) Соболевський („Лекціи“, 3-є вид., ст. 186) додає ранїйший приклад — із Рязанської Кормчої 1284 року, де „всихъ“ трапляєть ся не раз. Та сей памятник — не авторітет для великоруського наріччя, бо списаний із Київського первопису, а в київському наріччю звуки ѣ та и плутали ся фонетично.

з анальогії до іменительного відмінка „вьсѝ“ (тут звук и — основний) [1]), під рівночасним впливом таких форм, як „моихъ“, „твоихъ“ і т. и.[2]). До речі: кажучи про склоненнє займенників, згадаймо тут, що та сама міцна сила анальогії перенесла звук ѣ із твердого заіменного склонення („тѣхъ“, „тѣмъ“, „тѣми“) в мняке заіменне склоненнє (де були спершу правильні етимольогічні форми: „сихъ“, „симъ“, „сими“), — і от з'явили ся нові анальогічні форми: „сѣхъ“, „сѣмъ“, „сѣми“. Найстарший писаний примір на се ми маємо в новгородських (або, може, псковських) Пандектах Никона Чорногірця 1296 року: „не сѣхъ токмо малыхъ“ 120 v.; а в московських грамотах XV—XVI віку такі написання, як „до сѣхъ мѣстъ“, трапляють ся часто [3]); ці форми живуть у Великорусів і Білорусів іще й зараз.

Так само жадного малоруського фонетичного поплутання звуків ѣ та и ми не маємо й тоді, коли для форми іменительного множного відмінка замість сподіваного „кóни“, „родители“, „мои“ зустрічаємо: „конѣ“, „родителѣ“, „моѣ“. Бо тут поплутано відмінкові форми, а не звуки ѣ та и. „Кони“, „родители“, „мои“ — це правильна форма іменительного відмінка множного числа, а „конѣ“, „родителѣ“, „моѣ“ — це правильна форма винительного відмінка. Але (ми вже про це й згадували) [4]) в множному числї іменительний і винительний відмінки мужеського роду всїх склонень іще в XI віцї зачали потроху переплутувати ся в руській мові, а з XIII віку ся плутанина зробила ся широко розповсюдненою, тай то геть в усїх руських наріччях (ба в північних, великоруських, навіть більше, нїж у південних, малоруських)[5]); так от, між инчим, і в обсягу мнякого склонення стали вживати ся винительні відмінка (на ѣ) замість іменительних (на и), і навпаки. Із численних великоруських прикладів [6]) наведу тільки ті, що йдуть із Москви (де нема фонетичного плутання звуків ѣ та и), а саме — із великокняжих грамот; от, у духовницї московського великого князя Семена Гордого (1341—1353)

---

[1]) Так виясняють сю справу акад. Ягіч (в „Критическихъ замѣткахъ“), проф. Брандт (в устних лєкціях, які я в нього слухав) і инчі.

[2]) А так виясня д. Соболевський: „Лекціи“, 3-є вид., ст. 186.

[3]) Памятаймо, що се знає й д. Соболевський: „Лекціи“, 3-є вид., ст. 186—187.

[4]) Див. ст. 34—35.

[5]) Не забуваймо, що се зазначує й д. Соболевський: „Лекціи“, 3-є вид., стор. 191.

[6]) У Соболевського їх наведено безлїч на ст. 191—194.

ми читаємо: „мои тивуни и посельскиѣ и ключники“ (а мало б бути: „и посельсции и ключници“), і навідворіть: „приказываю свои бояре“ (мало б бути: „своѣ“); в духовниці московського великого князя Йвана Йвановича: „отци мои душевныѣ“ (мало б бути: „душевнии“). Це явище ми й зараз можемо постерегати на теперішній живій мові всіх Русей, чи то в нашій малоруській мові, чи то в великоруській і білоруській. Наприклад у нашій мові ми од „весь жнець“ скажемо в множному числї для іменительного відмінка: „всї женцї“, себто форму старого винительного відмінка („вьсѣ жьньцѣ“), бо справжній іменительний відмінок звучав був би: „вси женци“ (та ми так уже не кажемо, хіба в деяких рідких архаїчних говорах). Так і Білоруси, в декотрих місцевостях, говорять для іменительного відмінка: „женцѣ“, „дожжѣ“, „пнѣ“. Од слів „мой“, „твой“, „свой“ форма множного числа буває і в теперішніх Білорусів і в теперішніх Великорусів не тільки „мои“, „твои“, „свои“ (се і архаїчно й лїтературно), але й „моѣ“, „твоѣ“, „своѣ“ (а се властиво форма винительного відмінка). — Звідси кожному видко, що, коли ми в старих рукописах незвісного походження зустрінемо написання згаданого сорту, то в жаднім разї не сьміємо думати, нїби ті рукописи писано Малорусином, який плутав по свойому звуки ѣ та и. Це застереження ми повинні зробити супроти Євангелия Н-р 7 Московської Синодальної Типографії XII віку, яке д. Соболевський тенденційно залїчив до „галицько-волинських“, але яке в дійсности писав очевидячки Великорусин тай то, мабуть, у тій самій сторонї, де повстала Москва [1]). В тім Євангелию через загально-руське поплутання відмінків маємо: „на родителѣ“ (для вин. в. мн. ч.) 37 v. та „злыи злѣ погоубить“ 169 v.[2]); а що нїяких иньших написань, де б були поплутані ѣ та и, ми в Типографському Євангелию Н-р 7 не бачимо, то повинні твердо признати, що звуків ѣ та и переписувач того Типографського Євангелия Н-р 7 анї трохи не змішував.

Спинїмо ся на рештї ще на одному випадку, може морфольоґічному, а може й фонетичному, де являєть ся буква ѣ замість и, але не через малоруськість писарів. Се — в іменительному відмінку множного числа твердих склонень, коли замість „народи“, „грѣси“, „сами“ і т. и. буває написано: „народѣ“, „грѣсѣ“, „самѣ“. Зустрівши сю особливість у яко-

[1]) Див. про це в мене вище, на ст. 39—41.
[2]) Пор. у мене вище, на ст. 40.

мусь рукописї незвісного походження, ми не повинні притуляти сюди малоруську зміну звуків ѣ та і вже й через те, що сконстатовано цю особливість спеціяльно в рукописах новгородських[1]); з поміж новгородських рукописів ми зустрічаємо букву ѣ, а не и, приміром, у Прологові 1262 року: „приятѣ быша“ 121 v., в Прологові 1356 року: „самѣ ядуще“ 92 v.; в Євангелиї перед 1262 роком: „горе вамъ, лицемѣрѣ!“ 45, „ученицы Іоановѣ“ 48 v., „будуть трусѣ“ 56, „въстануть лжии Христѣ“ 93 v., „отпущають ся грѣсѣ“ 138 v., „народѣ угнѣтають тя“ 143, „что стоите праздьнѣ?“ 152 і т. и., і т. и.[2]). Може бути, що старі Новгородці в своїй живій мові позичали для іменительного відмінка отсїх твердих основ звук ѣ із склонення мняких основ (в такім разї форма „народѣ“ замість „народи“ мала б повстати через анальогію до „конѣ“, „мужѣ“)[3]), та може бути, що тут перед нами й нема осібної граматичної форми, а виявляєть ся по просту фонетичне новгородське поплутанне звуків ѣ та и (писар міг вимовляти „народи“, а з недогляду писати: „народѣ“); — тільки ж будь-що-будь, а це — ознака цїлої серії рукописів великоруських, не малоруських.

А чи буває фонетичне помішаннє звуків ѣ та і (и) в білоруському та великоруському наріччю? Я вже згадував, що буває. Звісно, в білоруських та південно-великоруських говорах відбуваєть ся таке фонетичне поплутаннє обох звуків тільки зрідка, але за те в північно-великоруських говорах (Новгородському та иньших) се явище дуже розповсюднене. Приміром, говорять у північно-великоруському наріччю: нйту, хлйбца, лисъ (= нѣту, хлѣбца, лѣсъ)[4]) і навпаки: говорѣ́ла. ходѣ́ли, положе́лъ (= говорила, ходили, положилъ)[5]) і т. и., і т. и. Що до старих рукописів, то Новгородська зміна ѣ та и констатуєть ся ще з найстарійшого Новгородського памятника — Остромирового Євангелия 1056—1057 року: вѣдѣ (зам. видѣ)

---

[1]) Се зазначує й д. Соболевський: „Лекціи“, 3-є вид., ст. 178.

[2]) Більше прикладів — в „Лекціяхъ“, на ст. 178 і 185.

[3]) „Лекціи“, ст. 178.

[4]) Колосов: „Замѣтки о языкѣ и народной поэзіи“, ст. 15, 292 і и.

[5]) Колосов: „Замѣтки“, ст. 11, 111, 312. Ортографію вдержую ту саму, якою писано в Колосова. До речі завважу, що сучасний новгородський звук ѣ навіть тоді, коли не заміняєть ся через и (і), вимовляєть ся в певних говорах вузько, отак нїби французьке é fermé.

289[2]. Далї, се є в Новгородських Мінеях XI віку, що їх видрукував д. Яґіч, — се і в Новгородській Мінеї 1095 року: звири (= звѣри) 121[a], извисти (= извѣсти) 180, прихвальне, придавъ, придъидеть (= прѣхвальне, прѣдавъ, прѣдъидеть) 63, законопристоупьниі (= законопрѣстоупьнии) 21; се і в Новгородській Мінеї 1096 року: лицемирьствовавъ (= лицемѣрьствовавъ) 68, тьрьпиниѥ (= тьрьпѣниѥ) 78, претьрьпилъ ѥси (= претьрьпѣлъ) 125, невидѣния (= невѣдѣния) 165, причистая (= прѣчистая)[1]; і в Новгородській Мінеї 1097 року: присияюще (= прѣсияюще). непристаньнѣ (= непрѣстаньнѣ)[2]. Так само ще в XI віцї: у Архангельському Євангелию 1092 року: оудобиѥ (оудобѣѥ), яви (= явѣ), о Сп҃си (= о Спасѣ)[3]. Так само й у Пандектї Антіоховому, що писано в Новгородській области на переломі XI—XII віку: видиниѥ (= видѣниѥ), нистъ (= нѣстъ), пиваньѥ (= пѣваньѥ, *μελῳδία*), въ грънили (грънилѣ)[4]. Відворітну появу (ѣ замість и) ми вже мабуть бачили, трохи вище[5]), в старо-новгородських написаннях типу „народѣ“ та „приятѣ быша“ (замість „народи“, „прияти быша“) і т. и., але єсть і яркійші приклади; приміром, писали старі Новгородцї: „сѣла“ замість „сила“ (vis, robur), ба часом писали й по просту букву є, як от ми бачимо в Новгородській Тріодї 1311 року: „кадєлницю“ (= „кадѣльницю“ із первісного „кадильницю“) 71 v.; або в Новгородському Пролозї 1356 року: „прєсный другъ“ (= „присный“, завсїднїй) 84 v.; або в Псковському Пролозї 1383 року: „дружєною“ (= „дружиною“)[6]).

Бачимо звідси, я́к воно легко буває, побачивши отакі щировеликоруські написання в якімсь старім новгородськім чи псковськім рукописові, подумати спершу, чи не Малорусин виготовив того рукописа. Найголовнїйша одміна, в цїй точцї, поміж живою сучасною малоруською мовою і живим сучасним новгородським наріччєм великоруської мови лежить у тім, що в малоруській мові кожне ѣ переходить в і, а в новгородському наріччю —

---

[1]) Остатнього слова я не розшукав у виданню Яґічевім, але воно зазначено в Срезневського: „Славяно-русская палеографія“, ст. 121.

[2]) Срезневський: „Славяно-русская палеографія“, ст. 123.

[3]) Шахматов: „Изслѣдованія въ области русской фонетики“, ст. 137. Порівняй у мене: „Филологія и Погодинская гипотеза“, Київ 1904, ст. 69—70.

[4]) „Филологія и Погодинская гипотеза“, ст. 62.

[5]) Див. ст. 50.

[6]) Знов підкреслюю, що всї цї приклади наводить сам таки д. Соболевський: „Лекціи“, 3-є вид., ст. 84.

не кожне. Анальогічно міркуючи, рискуємо ми й у старих рукописах новгородських рідше зустріти поплутаннє ѣ та и, ніж у старих малоруських. Ми вже не раз мали нагоду згадати, що д. Соболевський накинув Галичині та Волині скількись многоятевих рукописів, виготовлених у Новгороді або у Пскові або в загалі десь на великоруській півночі. З-поміж тих північно-великоруських рукописів декотрі зовсїм не плутають звуків ѣ та и (Новгородське Добрилове Євангелиє 1164 року [1]), Типографське Євангелиє Н-р 6 [2]), Типографське Євангелиє Н-р 7, яке зрештою може бути й чисто московським [3]), такий самий Ірмологій Григоровича [4]), і церковний Устав XIII—XIV віку Новгородської церкви сьвятої Софії) [5]); а новгородський власноручний Служебник сьвятого Варлаама Хутинського XII віку знає таку заміну ѣ через и. Розумієть ся, що ся заміна ані трохи не є малоруська, дарма, що Служебник Варлаама Хутинського попавсь у д. Соболевського в рубрику памятників „галицько-волинських". Очевидячки, треба було аж великої тенденційної впертости, щоб зважити ся якось спрепарувати на малоруський лад засьвідчену власноручну реліквію місцевого новгородського сьвятого преподобника, — і недурно ж д. Соболевський, обговорюючи цей памятник, мусїв попереду пустити ся на всякі хитрощі.

Ось як аттестує його д. Соболевський: „Хутынскій служебникъ XIII—XIV вѣка. Находился нѣкогда въ Хутынскомъ монастырѣ (се — під Новгородом) и считается принадлежащимъ преподобному Варлааму Хутынскому. Объ этомъ памятникѣ говорится вкратцѣ у Горскаго и Невоструева: Опис. рук. Син. Библ. III" [6]). Навіть несьвідомому читачеві, як читатиме він цю аттестацію, мусить од разу кинути ся в вічі тая обставина, що д. Соболевський геть замовчує тут не тільки думку, ба навіть саме імя такого авторітетного палєографа, як Срезневський; а вже ж

[1]) Див. вище, ст. 17—20.

[2]) Див. ст. 20—21.

[3]) Див. ст. 39—41.

[4]) Його ми, поки що, не торкали ся. Описаний він в „Очеркахъ".

[5]) Яким способом і цей Устав діставсь у д. Соболевського в рубрику памятників „галицько-волинських", се й збагнути не легко! Переписано його в Новгороді з рукопису Київлянина, митрополита Климента, — отже виходить, що тільки можна вважати цей Новгородський Софійський Устав або за памятник новгородський, або в крайнїм разї (коли покладемо, що новгородський переписувач дуже точно вдержав усю ортографію свого оріґіналу) — за памятник київський, а вже ж нїяким робом за галицький чи волинський.

[6]) „Очерки", ст. 29—30.

кажучи про всї инчі рукописи в своїх „Очеркахъ“, д. Соболевський не забував згадувати при кожному памятнику імя Срезневського. А в Срезневського можна про Хутинський служебник прочитати от що: „[Написанъ] до 1192 года (себто на цїлу сотню лїт передше, нїж заявляє д. Соболевський). На оборотѣ перваго листа есть надпись XV вѣка (що правда, доволї пізня): Служебникъ чудотворца Варлаама. Почеркъ (= рука і характер письма) позволяетъ не сомнѣваться въ справедливости этого показанія“ [1]). Я вже побіжно згадав у скобках, що сьвідоцтво XV віку (себто пізнє) само собою важить не багато; тільки ж палеоґрафічні знаття Срезневського на стільки авторітетні, що ми не можемо подумати, буцїм він міг приписати XII вікові почерк аж XIII—XIV віку (як характеризує сей почерк д. Соболевський). Що більше: Срезневський мусїв добре знати власну руку сьвятого Варлаама, бо сам же він опубліґував знимок із відомої автентичної Варлаамової вписової грамоти („вкладной“) тай скількись разів він описував тую „вкладну“. Так отже, коли найавторітетнїйший руський палеоґраф признав письмо Хутинського служебника за власну руку Варлаамову, то чи можемо ми піти за д. Соболевським і шукати в безперечному новгородському памятнику XII віку яких небудь малоруських діялєктичних ознак XIII—XIV віку?! Тай нїякісїньких особливостей, що хоч трохи були б нагадували малоруську мову, в Хутинському служебнибникові й нема (нема навіть поплутання ы та и, нема навіть поплутання оу та в); єсть тільки заміна ѣ через и і, здаєть ся, нефонетична заміна и через ѣ [2]), ну, але ж коли ми знаємо, що це памятник Новгородський, то розуміємо, що ота заміна ѣ через и єсть як раз новгородська діялєктична спеціяльність. Приглядаючись до мови Хутинського Служебника ще далї, ми бачимо в нїм і чисто великоруську особливість: „умъю“ [3]); писар-Малорусин був би вдержав словянське „умѣю“ (бо по малоруськи тільки так і кажуть), а у Великорусів ця форма звучить або „умою“, або „умью“ (із „умъю“).

---

[1]) „Древніе памятники русскаго письма и языка“, ст. 72.

[2]) В тих уривках із Варлаамового Служебника, які оголошено в київських „Университетскихъ Извѣстіяхъ“ (1884, декабрь, приб. I) я знайшов: „намъ самѣмь“ (ст. 55). Це могла б бути форма, образована анальоґічно до „тѣмъ“.

[3]) Це можна прочитати або „умóю“, або „ум'ю“.

Нїчого спільного з фонетичним (чи малоруським, чи новгородським, чи будь яким) поплутанєм старих звуків ѣ та и не мають ті явища, що сполучені з т. зв. „а́каннєм“, розповсюдненим у всїй південно-великоруській і в білоруській мові. Але ж виглядають ті явища инодї зовсїм так, наче б ми мали перед собою малоруську заміну ѣ через і.

Закони а́кання — доволї складні, але більше-менче сходять коротко на те, що ненаголошене о (із старого ѡ або з ъ) переходить у чисте або в глухувате а[1]), приміром, но́вость = но́васть = новыстъ[2]), а після мняких співзвуків ненаголошене о переходить у чисте або в глухувате я: ямý, йымý (із ѥму, йѣмý[3]); рівночасно звук е (із старого є, ь, ѣ), коли вимовляєть ся не під наголосом, то чуєть ся або як я (бязсты́дный, бярý), або як і (бизстыдный, бирý). Таким от способом, коли Білорусин або а́каючий Великорусин напише за своєю вимовою, наприклад, форму місцевого відмінка од „дѣло“, то вийде написанє: „въ дѣли“ (замість „въ дѣлѣ“); а ми, як не знатимем, що оту букву и в „дѣли“ написала а́каюча людина, то ладні будемо подумати, чи не який Новгородець або чи не Малорусин був тим писарем. Щоб не зробити такої спішливої помилки, нам треба буває придивити ся ще й до инчих ортоґрафій того самого писаря; і от, скоро побачимо, що він а́кає (пише, пр. „хади́ть“ замість „ходи́ть“) і вже не пише и замість ѣ під наголосом, то можемо зміркувати, що причиною написання букви и замість ѣ в „дѣли“ була зовсїм не малоруськість писарева, але його великоруськість або білоруськість. Цю пересторогу ми мусимо подати не тільки супроти яких небудь новійших рукописів, але й супроти старих. Бо а́каннє — явище старе: в першій половинї XIV віку воно вже задокументоване, — отже ж повстати мусїло ще в XIII віцї. Євангелиє, переписане в Москві 1339 року, вже має такі ортоґрафії: „ка́ка ты глаголеши (= како)“ 16 v.; „се... ѥсть ди́вьна въ очью нашею (= дивьно)“ 73 і 129; „аще ожениться, любодѣя́ньа творить (= любодѣяньѥ) 125; „въ апустѣвшии земли (= опустѣвшии) — запись. Євангелиє 1354 року, писане в Суздальському Переяславлї, містить у собі: „вса́жанъ (= вса́женъ,

[1]) Глухувате а зближаєть ся аж до ы.

[2]) А звідти буває й навідворіт так, що й первісне а, коли не має на собі наголосу, то звучить близько до ы. „Па́дать“ вимовляєть ся наче „па́дыть“.

[3]) І навпаки: первісне я, не маючи на собі наголосу, звучить близько до і. „Святой“ вимовляєть ся як „свитóй“, „часы́“ (чясы́) — як „чйсы́“.

вса́жонъ)“ 5 v.; „на ве́чарехъ (= на вечерехъ)“ 71 об., порівн. ще 123; „жала́ше (= жела́ше)“ 130 v. Констатуєть ся а́каннє і в духовницях великих князїв Москви XIV віку [1]).

Тут само мусимо ми згадати ще про один розряд староруських немалоруських памятників, де видко нїби а́каннє, і де заразом могло поплутане написаннє букв ѣ та и відбувати ся не через закони а́кання, звісного нам із білоруської та південновеликоруської мови, а через особливу фонетичну причину північно-великоруську, через поплутаннє звуків-таки ѣ та и. Се — памятники із Пскова. Загалом кажучи, старо-псковська мова була дуже схожа із старою новгородською; тільки ж були в нїй також явища, які хоч і не можна назвати дійсним а́каннєм, але які своєю природою близькі до нього. Се ще ми побачимо далї.

Д. Соболевського заслїпила тенденційна думка, буцїм кожен старо-руський рукопис повинен бути „галицько-волинським“, скоро в ньому пишеть ся, переважно перед мняким складом, буква ѣ замість є (типу „бу́дѣть“, замість „бу́деть“, і т. и.); через тую свою думку він зовсїм занедбав усякі инчі, справдї діялєктольоґічні крітерії тай накинув Галичинї й Волинї скількись а́кающих памятників. А коли в них, як звичайно в а́кающих, з'являєть ся буква и замість ненаголошеного ѣ, то д. Соболевський добачає в тім малоруське поплутаннє звуків ѣ та і, не дивлячись на те, що в тих самих рукописах буква и пишеть ся також замість ненаголошеного є, і що в тих рукописах є чимало виразних антімалоруських ознак. Трохи більше скидаєть ся на малоруську міну звуків ѣ та и поплутане написаннє букв ѣ та и в двох новгородсько-псковських, нїби акающих рукописах, які д. Соболевський залїчив також до „галицько-волинських“; тільки ж і в них їхня псковська (resp. новгородська) дата і великоруські антімалоруські особливости повинні були б д. Соболевського перестерегти, що не можуть сї памятники бути „галицько-волинськими“. Та перегляньмо їх усї.

Передовсїм звернїмось до списку „Поученій Єфрема Сирина“ 1492 року, бо його білоруськість мусїв признати сам д. Соболевський, хоч і зачислив цей список (в „Очеркахъ“) до авторітетних памятників „галицько-волинського“ говору; підставою для такого зачислення могло б бути хіба те, що сей список

[1]) Соболевський (див. „Лекціи“, 3-є вид., ст. 76) повинен був би се памятати більше, нїж хто.

Єфрема Сирина 1492 року зроблено Білорусином із волинського рукопису XIII віку (1288 року); се видко з записи [1]). (До речі мусимо тут зазначити одну обставину, яка нам іще придасть ся нижче і про яку д. Соболевський мудро мовчить, а саме: „Поученія Єфрема Сирина 1492 року“, списані з волинського оріґінала 1288 року, не заповнюють собою цїлого рукопису, — вони частина збірника, куди той самий писар-Білорусин 1492 року внїс також „Повчѣньѥ къ дх҃овному чаду, отъ грѣшнаго Геѡргиꙗ черноризцѧ Зарубьскыꙗ пещеры“ [2]); Зарубська обитель — се в Київщинї коло Днїпра) [3])... Що переписувач 1492 року не був Малорусином, се аж надто видко. Приміром, він плутав шиплячі і свистячі співзвуки тай писав: „раздизаѥться, скрусьна (= скрушена), помысляи, помысляѥши“ [4]). Він писав ѣ в „кдѣ“, „здѣ“, „дондѣже“; опроче, зовсїм на немалоруський лад, він пхав нещасливу букву ѣ скрізь, де йому замануло ся, тай зробив між инчим куріозне написаннє: „именѣ“ (зам. „имѣниѥ“). Замість „стрыя“ (род. в.) та „выя“ (= шия) писав він: „стръя“, „въя“ (чит. „строя“, „воя“). Так само не по малоруськи випускав він в зпоміж двох співзвуків [5]) тай писав: „во усу“ (зам. „въ вусу“, себто „въ вѵсонъ“). Але найцїкавійше в його мові — те, що він а́кав; звідси ми бачимо в нього написання: „дѣлаяши“, „праславить“, „братия Иосифава“, „обрѣте и съпяще терпиѥмь покровьна“, въ послушаниѥ мѣсто“, „образъ и подобиѥ истиньно въчловѣниѥ Бж҃ия слова“, „г[лаго]лимоѥ“, „незыблимаго“, „суита“, “немощинъ“, [онъ] пишить“ і т. и. Д. Соболевський ладен простити Білорусину-писареві 1492 року переважну більшість усяких його антімалоруських ортоґрам, він готовий навіть надати їм патент на званнє „отличительныхъ чертъ древняго галицко-волынскаго нарѣчія“, яке таким чином набуло собі через д. Соболевського і міну свистячих та шиплячих співзвуків і навіть („правда, рѣдкое“) „стяженіе ьѥ въ ѣ“ (себто „именѣ“ замість „имѣниѥ“, чи

---

[1]) Срезневський („Свѣд. и замѣтки“, Н-р. VI—VII) подумав був навіть, що оця дата „1288“ єсть дата самого списку, а не волинського оріґіналу. Та д. Соболевський зовсїм справедливо вказує, що справжня дата для списку — це 1492 рік.

[2]) Див. у Срезневського: „Свѣдѣнія и замѣтки“, Н-р VII та Н-р VI, де подано й виїмки з обох частин сеї рукописної збірки.

[3]) Срезневський, ст. 53.

[4]) Два остатнї приклади — менче характеристичні, бо піддають ся й нефонетичному виясненню.

[5]) Див. вище, ст. 3.

„имѣныѥ“!); тільки ж а́кання навіть д. Соболевський не зважив ся був накинути „древнему галицко-волынскому нарѣчію“ і через те признав ся: „Необходимо имѣть въ виду, что въ Поученіяхъ Єфрема Сирина замѣчается, хотя и въ ничтожной степени, вліяніе бѣлорусскаго нарѣчія“ [1]), а за дві сторінки мусїв знов признати ся, що в мові „Поученій Єфрема Сирина“ єсть білоруський вплив [2])... Але ж, коли так, то невже ми сьміємо робити собі з цього білоруського списку „Поученій“ авторітетне джерело для історії малоруської мови?! Невже сьміємо ми безоглядно вважати ґрафіку того Білорусина 1492 року за малоруську тай насильно витолковувати малоруським способом усї ті численні ятї, що в нього понаписувано замість ѣ зовсїм невідповідно до живої малоруської мови, і між инчим робитимем собі малорусизм із такого безглуздого написання, як „именѣ“ (намість „имѣниѥ“)?!... — Сьміємо, — одповідає нам д. Соболевський: — бо „вліяніе бѣлорусскаго нарѣчія замѣчается здѣсь лишь въ ничтожной степени“, себто білоруський писар 1492 року репродукував дуже точно все те саме, що знайшов у своїому волинському первописї „Поученій Єфрема Сирина“ 1288 року... Хоч і як важко згодити ся на сю думку д. Соболевського, бо ми ж бачили в того переписувача-Білорусина разячі білорусизми, але спробуймо на часину стати й на таку точку: повірмо д. Соболевському, що писар-Білорусин 1492 року був дуже акуратний копіїст і що переписані їм „Поучения Єфрема Сирина“ — вірнїсїнька репродукція памятника XIII віку із Волиня. В такім разї й „Повчѣныѥ черноризцѧ“ Зарубьскыя пещеры (се — із Київщини), що його скопіював отсей самий писар-Білорусин 1492 року і що про нього д. Соболевський не хоче й згадувати, має бути також вірнїсїнькою репродукцією памятника із К и ї в щ и н и. Тільки ж куди подїнеть ся тодї ґіпотеза д. Соболевського про великорусизм старих Київлян! Вона, в супротивність із історією, збудована д. Соболевським виключно на тім міркуванню, що ми не маємо старо-київських памятників із „галицько-волинським“ написаннєм букви ѣ замість ѥ; — ну, а „Повчѣныѥ Зарубьскаго черноризцѧ“ аж кишить такими ятями. Колись д. Ягіч [3]) звернув увагу д. Соболевського на те, що Рязанська Кормча 1284 року, яку переписано з оріґінала київського, пересичена

[1]) „Очерки“, ст. 85.
[2]) Там само, ст. 87.
[3]) В „Четырехъ статьяхъ“.

„галицько-волинськими“ ятями; — дак от тепер у „Зарубському Повчѣнью“ майте, д. Соболевський, ще один такий київський памятник із Вашими „галицько-волинськими“ ятями [1]) тай признайте, що в Вас нема вже жадних підстав, щоб навіть із Вашого власного погляду одмовляти малоруськість старим Київлянам!... — Так мусїв би сказати д. Соболевському той фільольоґ, котрий з м і г б и прихилити ся до тої думки д. Соболевського, що отся білоруська копія XV віку з волинського памятника XIII віку є а в т о р і т е т н е джерело для історії волинського наріччя. Та ми думаємо, що до тої думки д. Соболевського прихилити ся не зможе жаден фільольоґ, коли він шанує повагу точної науки і научних методів. Бо вжеж ми бачили, що писар-Білорусин 1492 року надав своїй копії виразні ознаки свого білоруського наріччя, яких нїзащо не могло бути в волинському орігіналї; а коли так, то й уся иньша його ґрафіка стає для нас підозрілою, і ми не сьміємо без критики накидати всї копіїстичні ортоґрами волинському та зарубському орігіналам тої копії. Поміж инчим, можна сказати, що оте мниме „галицько-волинське“ ѣ, яке накопичено в спискові 1492 року, походить напевне не звідкіля, як од того білоруського переписувача, а не з його галицького та зарубського первописів. І справдї: немало рівночасний білоруський памятник, Четья-Мінея 1489 року [2]), держить ся достоту такої самої ортоґрафічної системи, яку ми бачимо в отого писаря-Білорусина 1492 року. А єсть чимало й інакших білоруських памятників із тим, нїби то, „галицько-волинським“ написаннєм букви ѣ замість є. — Одно слово, заклясифікувати рукопис „Поученій Єфрема Сирина“ 1492 року до рубрики віродостойних малоруських памятників не випадає; коли й можна буде де в чому користувати ся ним для історії малоруської діялєктольоґії, то не інакше, як із суворою критичністю й величезною оглядністю.

---

[1]) Таких памятників знайдеть ся очевидячки ще не один. От, Новгородський Софійський Устав XIII—XIV зачислив д. Соболевський до памятників „галицько-волинських“, бо в нїм є ота нїби „галицько-волинська“ буква ѣ замість є; але ж на ньому виразно зазначено, що списано його в Новгородї з рукопису К и ї в л я н и н а, митрополита Климента. — Не завадить також зазначити, що Іпатський лїтописний список багато більше має „галицько-волинських“ ятїв у к и ї в с ь к і й лїтописній частинї, нїж у справжнїй галицько-волинській частинї.

[2]) Її описав д. Карпінський у „Русскому Филолог. Вѣстнику“ 1889, I.

Другий памятник такого роду — се (мабуть, московський, часів митрополита-серба Кіпріяна) Часослов XIV віку Петербурської Публичної Біблїотеки, що й його забажав д. Соболевський обернути в галицький памятник. Та я його вже розглядав вище [1]), через те до нього тут не вертатимусь, а спиню ся на третьому а́каючому памятникові несумнївного або великоруського або білоруського походження, який д. Соболевський силоміццю залїчив до „галицько-волинських". Се:

Лѣствица XIII—XIV віку Московського Архіву Мінїстерства заграничних справ. На сїм рукопису не зазначено, звідки він прийшов до Московського Архіву або де́ його писано; д. Соболевський забажав зробити з нього малоруський памятник тільки через те, що в ньому часто пишеть ся буква ѣ замість є [2]). Вже коли й по всїх иньших памятниках, самовільно накинених д. Соболевським Галичинї та Волинї, буква ѣ замість є пишеть ся переважно способом антималоруським, то в сїй Лїствицї Московського Архіву букву ѣ та букву є поплутано таким способом, який можна назвати аж хаотичним [3]); та вже коли д. Соболевський хоче надавати букві ѣ Архівської Лїствицї якусь діялєктольоґічну вагу, то нехай зверне увагу, що в тій Лїствицї буква ѣ пишеть ся в „весдѣ", „весьдѣ", „нѣкъдѣ" (двічі), „здѣ"; а вже ж сам він не раз признававсь був, що для південно-руських писарів се ґрафіка неможлива [4]). Д. Соболевський каже, що в Лїствицї видко малоруське поплутаннє звуків ѣ та и, і наводить от що: „о памяти см҃ртнии", „видихъ", „приобидѣ", „острѣщи", „по истѣнѣ", „въ тишѣнѣ". Та се як раз вияви антималоруського а́кання. Писар Архівської Лїствицї писав з а́каннєм: „именава́ше", „отверзо́стеся очи" (= отверзостася), „твярдя́ще, „присядя́ща", „привиза́ти", „гл[аго́л]имаго"; — дак отже з того самого а́кання мусїли повстати його написання: „о памяти см[е́]ртнии", „ви́дихъ", „приоби́дѣ", „острѣщи́", „по и́стѣнѣ", і нема рації бачити тут малорусизм... Такі а́каючі написання, які ми бачимо в Архівській Лїствицї, можливі, як знаємо, для Білорусина, для південного (московського) Великорусина і для Псковича. Псковичем писар Лїствицї мабуть не був, бо

---

[1]) Див. ст. 21 і д.

[2]) Архівську Лїствицю описав д. Соболевський в „Русскомъ Филологическомъ Вѣстникѣ", 1884, кн. 3, ст. 99.

[3]) Пор. loc. cit., ст. 193, рядок 3-їй і дальші.

[4]) „Лекціи", 1-е вид. 37; 2-е і 3-є вид. — 64; „Изслѣдованія въ области русской грамматики", Варшава 1881, ст. 2.

нїчого певного спеціяльно-псковського в своїй правописї не виявив[1]; — то чи не можна б точнїйше вияснити, Білорусином був він чи південним Великорусином? Вдаймо ся ще до інчих його діялєктичних описок. Прироскове к в слові „куза“ (замість „уза“) міг би однаково написати і Московець і Білорусин, та закінченнє ти и замість тъ и (окружахути и“ замість „окружахуть и“, себто „оточали його“) швидче могло б указувати на Білорусина або смоленського Великорусина, нїж на Московця. — Та се вже для нас питаннє менчої ваги. Нам важно було тільки вияснити, що Лїствиця XIII—XIV віку Московського Архіву заграничних справ не може бути памятником малоруським.

Вище я вже був застеріг ся, що зпоміж тих акаючих памятників, які д. Соболевський накинув Галичинї та Волинї, двоє мають на собі новгородську дату, а через те можна думати, що їхнє áканнє не є звичайне великоруське або білоруське áканнє, і що поплутаннє букв ѣ та и (хоч воно стрічаєть ся в них також тільки в ненаголошених складах) може в них бути результатом не по просту ákання, але одною з особливостей старої мови північно-великоруського гóрода Пскова, того „молодшого брата Новгорода“. Розгляньмо їх.

Один — Выголексинський Збірник XIII віку. У д. Соболевського[2] сказано от що: „Сборникъ XII (sic!) —XIII вѣка; въ XIII—XVII вѣкѣ принадлежалъ Новгородскому Юрьеву монастырю, какъ это видно изъ помѣты XVII вѣка и изъ слѣдующей вкладной, *вѣроятно, второй половины XIII вѣка*“[3]. Далї він подає запись, де сказано, що „Θеофилъ калогеръ“ видбав сю рукопись („сътажахъ книжицу сию“) для новгородського монастиря сьвятого Юрія (Георгія). Таким способом д. Соболевський силуєть ся вмовити в читача, що Θеофілова запись виглядає лїт на пятьдесять пізнїйшою, нїж увесь рукопис. Та не те виходить із безстороннїх палєографічних сьвідоцтв Полѣнова і Срезнев-

[1]) Він, правда, пише ж, а не з в слові „ужници“, тільки ж ся фонема має свою етимольоґічну рацію і не може бути сьвідоцтвом північно-великоруського поплутання шиплячих і свистячих співзвуків. Пише він також „ухыщрания“, а не „ухыщрения“; звичайно перехід наголошеного є в а (зглядно в я) міг би бути псковізмом, коли б ми його побачили в інакшому слові, та не в цьому; бо „ухыщрания“ може правильно виводитись із „ухыщрáтися“, а „ухыщрения“ із „ухыщритися“.

[2]) „Русскій Филолог. Вѣстникъ“, 1884, кн. 3. ст. 94—95.

[3]) Курсів — мій.

ського, що студіювали сей самий Виґолексїнський Збірник. Полѣнов [1]) сходить ся з д. Соболевським тільки в тому, що й він ладен уважати Виґолексїнський збірник за памятник доволї старий: ще з кінця XII віку або з початку XIII віку; тільки ж д. Полѣнов дуже виразно каже, що запись (калогера Ѳеофила) і цїла збірка — писані о д н і є ю і т і є ю с а м о ю р у к о ю; через те д. Полѣнов розуміє Ѳеофілове слово „сътѧжѧхъ“ (видбав) за рівнозначне з „переписалъ“. Срезневський (а з нього — незвичайно важний палєоґрафічний авторітет) відносить цїлу рукопись, разом із записсю, до середини XIII віку [2]); і се мабуть так і є. Із сьвідоцтв обох палєоґрафів найлекше виходить одно: що Виґолексїнську Збірку написано десь таки в Новгородї, бо чи приймемо ми, що Ѳеофіл сам написав її, чи приймемо, що він покупив її в другого писаря, в усякім разї ця рукопись — ровесниця новгородця-Ѳеофіла, і писати ся мусїла найімовірнїйше в самім Новгородї. Д. Соболевський хоче думати, що писарем був „Галичо-Волинянин“, Малорусин. Із жадного історичного сьвідоцтва ми не можемо цього вичитати, бо всї звістки вказують нам на Новгород, — і сумнївати ся про північно-великоруське походженнє новгородського писаря сеї збірки ми могли б хіба тодї, коли б мова Виґолєксїнської збірки містила в собі якісь малорусизми: тодї ми могли б думати, що він був захожий Малорусин. Отже ж нїчогісїнько такого в Виґолексїнському Збірникові, що хоч трохи було б скидало ся на малоруську мову, нема: навіть таких частих і звичайних особливостей малоруських рукописів, як помішаннє ꙑ та и, оу та ѹ, — і того нема. Єдина особливість, яка наче б то нагадує собою перехід малоруського ѣ в і, се — написаннє: „побидѝть“ (замість „побѣдѝть“); в очах д. Соболевського се, очевидячки, так і єсть малорусизм. Що ж до кожного иньшого фільольоґа, то він, з огляду на приналежність Виґолексїнської збірки до Новгорода, мусїв би передовсїм згадати собі про новгородську, північно-великоруську міну звуків ѣ та и. Але я згори зазначив уже, що буква и замість букви ѣ в ненаголошеному складї може бути результатом законів акання. Чи єсть у Виґолексїнському збірникові ще другі ознаки а́кання, або чого небудь такого? Єсть. Калогер (чернець) Ѳеофіл (писарем був певне він сам) написав також: „ащѧ“

[1]) Він описав сю збірку в „Извѣстіяхъ Акад. Наукъ“ X, 375.

[2]) „Древніе памятники русскаго письма и языка“, 2-е вид., ст. 122.

(= аще), „пача“ (= паче), „помазавъ ся“ (= помазавъ ся), крьстообразно“ (= крьстообразно), „гнаѣтьзоименитыи“ (= гноѣтьзоименитыи), „ласкаю“ (орудний відм. од „ласка“), „послании“ (= посълании), „учиници“ (= ученици), „учиникомъ“ (= ученикомъ); ну, то й „побидить“ (замість „побѣдить“) може належати до написань цього самого розбору. Отже писар любісінько міг би бути або Білорусином або акаючим (південним) Великорусином. Вважаючи однак на те, що Виґолексінський Збірник відносить ся до Новгорода, я більше схиляюсь до думки, що Ѳеофіл був анї Білорусин, анї акаючий південний Великорусин, тільки новгородський пришлець із „молодшого брата Новгорода“, із Пскова. Його написаннє: „жижительско“ (замість „зижительско“) ще більше скріпляє сю мою здогадку. А вже ж Малорусином бути — отакий акаючий писар не міг нїяким робом.

Другий такий самий памятник — се уривок із Апостола XIII віку Новгородської Софійської Бібліотеки. Залїчив сей Новгородський Апостол до „галицько-волинських“ памятників не сам д. Соболевський, а його ученик д. Волков [1]); та зробив се д. Волков невільничо тримаючись фальшивої думки д. Соболевського, буцїм написаннє букви ѣ замість букви е (найбільше перед мнякими складами) є малорусизм, є ознака „галицько-волинська“. Яких небудь звісток про те, щоб отсей новгородський Апостол привезено до Новгорода з полудня, анї д. Волков, анї д. Соболевський і нїхто не має. Ба й орнаментику (малюнки заголовних букв) на сїм Апостолї історик руського іскуства д. Стасов признав за місцеву новгородську [2]). Що до мови, то жаднісїньких ознак, які б більше-менче нагадували собою малоруські рукописи, д. Волков у цьому новгородському Апостолї показати не може [3]); приміром не може вказати навіть поплутання ъı та и; а д. Купріянов, що студіював цей памятник задля свого „Огляду

---

[1]) В „Русскомъ Филологическомъ Вѣстникѣ“, 1890, Н-р 4, ст. 234—238.

[2]) Се — в його працї: „Славянскій и восточный орнаментъ“, С.-Петербург 1884—1887, в оддїлї памятників новгородських XIII віку. Сторінки не подаю, бо не маю працї Стасова зараз у себе, а справку мінї навів один із моїх слухачів і прислав сюди до Київщини, де я зараз пишу.

[3]) Бо вже ж ту ґрафіку, через яку замість букви є написано букву ѣ, не тільки не можна толкувати як спеціяльний малорусизм, а навпаки — доводить ся в нїй бачити рішучі антімалорусизми.

перґамінових рукописів Новгородської Софійської Бібліотеки“[1]), заявляє, що знайшов у цім рукописі „примѣты новгородскаго нарѣчія“. Можна пожалїти, що д. Купріянов не наводить у повній основі всї ті „примѣты“; мабуть, се ті самі „примѣты“, які був вище позазначував д. Купріянов у переднїйших новгородських рукописах свого „Огляду“, себто переважно плутанина шиплячих і свистячих співзвуків та помішаннє букв ѣ та и. Та на жаль, кажемо, д. Купріянов не понаводив прикладів точнїйше, і можлива річ, що поплутання ѣ і и в цім Апостолї зовсїм нема[2]), бо написаннє „къ ниму“(двічі замість „къ нему“), яке подано д. Волковом, наводить на здогад, чи не був писар а́кающою людиною. Коли він справдї а́кав, то найпевнїйше міг він бути таким самим а́кающим Псковичем, як і писар Виголексїнського Збірника. Тільки ж, поки що, сей мій здогад — є лиш здогад, і найбільше вірити ми мусимо нїкому, як д. Купріянову, що залїчує новгородський Апостол XIII в. до памятників мови новгородської. Прироскове в в слові „кузницу“ (замість „узницу“), та „в“ замість „о“ в слові „пълоудне“, та поплутаннє предлогів оу й въ („у злобѣ“ замість „въ злобѣ“) — сї всї написання однаково можуть бути особливістю і новгородською і псковською, ба навіть ще інакшою великоруською. „Умрѣти“ та „жрѣти“ (по малоруськи „умерти“, „жерти“) мають сьвідчити хіба про загальну великоруськість писаря, а близчої великоруського-діялєктичної ваги в собі не містять; ще менче діялєктичне — „сребро“, бо так говорять чисто всї Великоруси[3])... Будь що будь, єсть поважні підстави, щоб клясіфікувати новгородський Апостол XIII віку або в рубрику памятників новгородських, або в рубрику памятників псковських, — тільки в жаднім разї не в рубрику памятників малоруських.

Проф. А. Кримський.

---

[1]) И. К. Купріяновъ: „Обозрѣніе пергаменныхъ рукописей Новгородской Софійской библіотеки“, Петербург, 1857, Н-р XX. Те саме в „Извѣстіяхъ Академіи Наукъ“, VI, 276.

[2]) Д. Волков у своїм описї не подає жадного прикладу на таке поплутаннє, анї під наголосом, анї не під наголосом.

[3]) Малоруси ж, правда, говорять тільки „срібро“, або „срібло“, а „серебро“ мабуть не чуєть ся в них нїде.

IV

IV
Д-6019